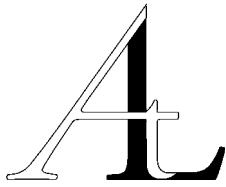

I S S N 1 3 9 2 - 7 3 7 X

Archivum Lithuanicum 22

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 22

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2020

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),

(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),

UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),

JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),

VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),

VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),

HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

PROF. DR. *William R. Schmalstieg* (kalbotyra / linguistics),

PENNSYLVANIA STATE UNIVERSITY, UNIVERSITY COLLEGE

HABIL. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),

JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Mindaugas Šinkūnas

Jono Kristijono Dicelijaus lietuviška 1690 metų dedikacija ○ 9

Birutė Triškaitė

Jono Berento giesmyno *Iš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giesmė-Knygos* ir maldyno *Maldė-Knygėlos* antrasis leidimas (1735): nežinotas egzempliorius Prahoje ○ 33

Ona Aleknavičienė

Lietuvių tarmių samprata Povilo Frydricho Ruigio gramatikoje
Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick (1747): centras ir periferija ○ 83

Giedrius Subačius

Simono Daukanto Patarlių ortografijos lūžis Sankt Peterburge (~1838–1841) ○ 131

Roma Bončkutė

Simono Daukanto *BUDA Senowęs-Lėtuwiū Kalnienū ir Zámajtiū* (1845) šaltiniai ○ 217

Viktorija Šeina

Adamo Mickiewicziaus įsavinimas tarpukario Lietuvos mokykloje:
Mykolo Biržiškos indėlis ○ 249

Reda Griškaitė

Jašiūnų dvaras kaip Lietuvos istorijos rašymo erdvė ○ 277

Veronika Girininkaitė

Lietuvių draugijų veiklos atspindžiai
Vytauto Civińskiego (1887–1910) *Dienoraštyje* ○ 329

Recenzijos (Reviews)

Dalia Jakulytė

Recenzuojama: Birutė Kabašinskaitė, *XVI–XVIII amžiaus lietuviškų kalvinistų giesmynų kalba: redagavimo istorija*, 2019 ○ 357

Ona Aleknavičienė

Recenzuojama: Inga Strungytė-Liugienė (sud., par.),
Moderniųjų iniciatyvų ir tradicijos dialogas: surinkimininkų judėjimas Prūsijos Lietuvoje. Straipsnių rinkinys, 2019 ○ 363

Paweł Brudzyński

Review of: Gina Kavaliūnaitė (ed.), *Samuelio Boguslavo Chylinskio Biblija 2. Naujasis Testamentas Viešpaties mūsų Jėzaus Kristaus, lietuvių kalba duotas Samuelio Boguslavo Chylinskio. Lietuviško vertimo rankraščio faksimilė = Biblia Lithuanica Samueli Boguslai Chylinski 2. Novum Testamentum Domini Nostri Jesu Christi Lithvanicà Linguà donatum a Samuele Boguslao Chylinski. Manuscripti Lithuanici imagines digitales*, 2019 o 377

Vilma Žaltauskaitė

Recenzuojama: Olga Mastianica-Stankevič, Jurgita Venckienė (par.), Mečislovas Davainis-Silvestraitis, *Dienoraštis 1904–1912. Bibliotheca Archivi Lithuanici* 11, 2020 o 387

Darius Staliūnas

Recenzuojama: Eligijus Raila, *Lietuvystės Mozė. Jono Basanavičiaus gyvenimo ir ligos istorija*, 2019 o 393

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Clemente Dedela

Spaudėjo gyvenimas ir lietuviškosios raidės <è> ir <Ë> Čikagoje o 403

Jurgita Venckienė

Mokslinis seminaras „*Sekant dvasią kalbos*“.
Kalbininkui Jonui Jablonskiui – 160 metų o 415

Birutė Triškaitė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Jono Berento giesmyno *Iš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giesmū-Knygos* ir maldyno *Maldū-Knygėlos* antrasis leidimas (1735): nežinotas egzempliorius Prahoje

1732 m. Karaliaučiuje (vok. *Königsberg*), Johanno Friedricho Reussnerio (?–1742) spaustuėje, pasirodė naujas oficialusis lietuviškas giesmynas *Iš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giesmū-Knygos* (toliau – G1732), išėjęs drauge su maldynu *Maldū Knygėlos* (toliau – M1732). Tai Karaliaučiaus universiteto teologijos profesorius ir Pilies baėnyčios vyriausiojo pamokslininko Jono Jokūbo Kvanto (Johann Jacob Quandt, 1686–1772) organizuoto lituanistinio projekto rezultatas. Šio projekto tikslas buvo rengti lietuviškas religines knygas ir aprūpinti Prūsijos Lietuvos baėnyčias bei mokyklas naujomis tikėjimo ugdymo priemonėmis. Šitaip siekta realizuoti vieną iš Prūsijos karaliaus Frydricho Vilhelmo I (Friedrich Wilhelm I., 1688–1740, valdė 1713–1740) XVIII a. 2-ajame dešimtmetyje Prūsijos Lietuvoje pradėtės baėnyčių ir mokyklų reformos uėdavinių. Naujojo giesmyno rengėjų grupei vadovauti buvo patikėta Įsruties (vok. *Insterburg*) baėnytinės apskrities vyriausiajam kunigui Jonui Berentui (Johann Behrendt, 1667–1737).

Lietuvių raštijos istoriografijoje šis leidinys neretai vadinamas *Berento* ar *Kvanto-Berento giesmynu*, tačiau tai nebuvo visiškai naujas veikalas. Naujo giesmyno pagrindu imtas Frydricho Zigmanto Šusterio (Friedrich Sigmund Schuster, 1671–1750) beveik prieš trisdešimt metų išleistas trečiasis Danieliaus Kleino (1609–1666) giesmyno *Naujos Giesmjū Knygos* (Karaliaučius, 1666, toliau – KING) leidimas *Naujos pagėrintos Giesmjū-Knygos* (Karaliaučius, 1705, toliau – ŠG), arba vadinamasis *Šusterio giesmynas*¹. Berento rengiamas giesmynas, viena vertus, tęsė Kleino pradėtą himnodijos tradiciją, nes, pasak šiuos giesmynus tyrusio Guido Michelinio, perėmė tris ketvirtadalius repertuaro, kita vertus, buvo stipriai papildytas ir pertvarkytas – ketvirtadaliu išplėstas naujomis giesmėmis, o įvairių teminių grupių giesmės išdėstytos abėcėlės tvarka pagal pirmąjį žodį (apie tai žr. toliau – 4.1.1)².

1 LB I 45, Nr. 135; Michellini 2009, 97.

2 Michellini 2009, 97, 99.

Šis giesmynas buvo itin paklausus. Tai pirmiausia susiję su minėta bažnyčių ir mokyklų reforma ir jos nulemtu lietuvių raštingumo augimu, tad drauge kylančiu ir lietuviškų knygų poreikiu³, o tai ypač pasakytina apie giesmynus, mat giesmės evangelikų liuteronų liturgijoje užima išskirtinę vietą. Po trejų metų pasirodė antrasis giesmyno leidimas (²1735), o vėliau kas keleri metai išleisti dar keli: trečiasis (³1738), ketvirtasis (⁴1740), penktasis (⁵1745) ir šeštasis (⁶1748)⁴. Dar vėlesni leidimai, nors išaugę iš pastarųjų ir išlaikę tęstinę numeraciją (pavyzdžiui, 1750 m. leidimas laikomas septintuoju), jau siejami su Papelkių (vok. *Popelken*) kunigo Adomo Frydricho Šimelpenigio (Adam Friedrich Schimmelpfennig, 1699–1753) vardu ir paprastai vadinami *Šimelpenigio giesmynu*⁵.

Šiuo metu žinoma ne visų šešių Berento giesmyno leidimų egzempliorių. Galbūt kai kurie leidimai mūsų dienų ir nepasiekė, o tų, kurie išliko, terasta vos po vieną egzempliorių, kitaip tariant, jie yra unikumai (išimtis – 1748 m. leidimas, kurio dabar jau žinomi du egzemplioriai, žr. toliau). Visi šie egzemplioriai yra leidybiniai konvolutai: giesmynas išleistas kartu su maldynu.

Vaclovo Biržiškos duomenimis, XX a. pradžioje Karaliaučiaus valstybinėje ir universiteto bibliotekoje saugotas pirmojo (¹1732) leidimo egzempliorius, turėjęs signatūrą „Ce 747⁸⁴“, tačiau vėlesnis jo likimas nežinomas⁶. Sovietmečiu žinota ir *Lietuvos bibliografijoje* (1969) įregistruota po vieną egzempliorių penktojo (⁵1745) ir šeštojo (⁶1748) leidimo: vienas saugomas Rusijos mokslų akademijos bibliotekoje Sankt Peterburge (anksčiau – TSRS Mokslų akademijos bibliotekoje Leningrade: Лб 1044)⁷, o kitas, defektinis ir be antraštinio lapo, – Vilniaus universiteto bibliotekoje (VUB: L_R 810/1)⁸. Praėjusio amžiaus 9-ojo dešimtmečio viduryje Domas Kaunas pateikė duomenų apie Vokietijoje, Prūsijos kultūros paveldo Valstybinėje bibliotekoje Berlyne (vok. *Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz*, toliau – SBB PK), saugotus du skirtingų leidimų egzempliorius – pirmojo (¹1732) (SBB PK: En 9820) ir šeštojo (⁶1748) (SBB PK: En 9822)⁹. Pastarasis yra antras, nedefektinis, šeštojo leidimo egzempliorius. Abu jie netrukus buvo įregistruoti *Lietuvos bibliografijos papildymuose* (1990)¹⁰.

1735 m. pasirodžiusio antrojo leidimo egzempliorius neseniai rastas Čekijoje. Šio leidimo, kaip ir trečiojo (³1738) bei ketvirtojo (⁴1740), iki šiol nežinota nė vieno egzemplioriaus¹¹. Jis laikytas neišlikusiu¹². Tiesa, bibliografijose pats leidimas nurodomas, tačiau į jas įtrauktas ir glaustai aprašytas remiantis ne leidiniu, o antriniais šaltiniais. Antai *Lietuvos bibliografijoje* šis leidimas registruotas remiantis Kvanto pra-

3 Ostermeyer 1793, 80; Ostermejeris 1996, 342; Bense 2001, 61.

4 LB I 45–47, Nr. 135–140; Kaunas 1996, 165–166.

5 LB I 386, Nr. 1097 ir kt.; Michelini 2009, 132 ir kt.

6 Biržiška 1924, sk. 52–53, Nr. 144, 145; taip pat žr. LB I 45, Nr. 135; 201, Nr. 558.

7 LB I 46–47, Nr. 139; 202, Nr. 558d.

8 LB I 47, Nr. 140; 202, Nr. 559.

9 Kaunas 1986, 269.

10 LBP 18, Nr. 135; 37, Nr. 558; LBP 18, Nr. 140; 37, Nr. 559. Plačiau apie Berlyne saugomus egzempliorius žr. Šinkūnas 2007, 406–407, 408.

11 LB I 45–46, Nr. 136–138; 201–202, Nr. 558a–558c; Michelini 2009, 116.

12 Michelini 2010, 49; Michelini 2013, 84.

tarme išlikusiam 1745 m. giesmynui bei ankstesnėmis Karolio Estreicherio, Silvestro Baltramaičio ir Vaclovo Biržiškos bibliografijomis¹³. Biržiška rėmėsi Baltramaičio ir Estreicherio pateiktais duomenimis¹⁴, Baltramaitis, tikėtina, – Estreicheriu¹⁵, o pastarasis – 1751 m. Kvanto pratarne¹⁶.

Šio straipsnio tikslas – pristatyti ligi šiolei neišlikusiu laikytą ir tik iš Kvanto prarmės težinotą antrąjį leidimą ir kaip šaltinį, ir kaip veikalą. Daugiausia dėmesio telkiama į šio leidimo sandarą, naujų giesmių repertuarą ir lietuvių kalbos ypatybes, siekiant atskleisti skirtumus nuo pirmojo leidimo ir išryškinti giesmyno bei maldyno redagavimo tendencijas.

1. SAUGOJIMO VIETA – ČEKIJOS RESPUBLIKOS NACIONALINĖ BIBLIOTEKA PRAHOJE. Kol kas vienintelis žinomas antrojo (²1735) leidimo giesmyno ir maldyno egzempliorius saugomas Prahoje, Čekijos Respublikos nacionalinėje bibliotekoje (ček. *Národní knihovna České republiky*, toliau – NK ČR), Rankraščių ir senųjų spaudinių skyriuje (ček. *Oddělení rukopisů a starých tisků*). Jo signatūra: 33 K 139. Leidinys suskaitmenintas¹⁷.

Čekijos Respublikos nacionalinė biblioteka Prahoje yra seniausia ir didžiausia šalies mokslinė biblioteka. Šioje atminties institucijoje, kurios ištakos siekia XIV a., kai buvo įkurtas Karolio universitetas, šiuo metu saugoma per 6,5 mln. tomų, iš jų daugiau kaip 50 000 yra rankraščiai, inkunabulai ir reti spaudiniai. Rankraščių ir senųjų spaudinių skyriuje lietuviškas 1735 m. leidinys saugomas drauge su kitais 200 000 tomų, pasirodžiusių tarp 1501 ir 1800 m.¹⁸ Kadaisė toje pačioje 33 spintoje laikyti ir du Karaliaučiuje išleisti vokiški giesmynai: Georgo Friedricho Rogallio (1701–1733) *Kern Alter und Neuer Lieder* (Karaliaučius, 1738) (NK ČR: 33 H 78) bei Jono Jokūbo Kvanto *Neue Sammlung 701 Alter und Neuer Lieder* (Karaliaučius, ¹⁰1751) (NK ČR: 33 H 80).

Be šio lietuviško leidinio, bibliotekoje saugoma ir daugiau lituanistikos šaltinių, tarp kurių yra net rankraščių. Bene svarbiausias – dvikalbio žodyno rankraštis, kurį surado ir 2011 m. pradžioje pranešimu, o vėliau keliais straipsniais mokslo bendruomenei pristatė Prahos Karolio universiteto docentas habil. dr. Ilja Lemeškinas¹⁹. Tai lietuvių bibliografijose neregistruotas rankraštinis vokiečių–lietuvių kalbų žodynas, vadinamas tiesiog *Prahos žodynu* (NK ČR: 16 F 30), mat rankraštis neturi antraštinio lapo. Žodyno teksto analizė atskleidė, kad jis priklauso XVII–XVIII a. Prūsijos Lietuvoje parengtų dvikalbių žodynų šeimai²⁰. Kaip ir vadinamieji *Krauzės* bei *Richterio*

13 LB I 45–46, Nr. 136; 201–202, Nr. 558a.

14 Biržiška 1924, sk. 54, Nr. 153.

15 Балтрамайтись 1904, 14, Nr. 84; šaltinių sąrašą žr. Балтрамайтись 1904, [III]–IV.

16 Estreicher 1903, 97; taip pat žr. Estreicher 1899, 139.

17 Leidinys prieinamas skaitmeninėje bibliotekoje adresu: <http://www.manuscriptorium.com>. Dėkoju Čekijos Respublikos nacionalinės bibliotekos darbuotojams, ypač

Rankraščių ir senųjų spaudinių skyriaus darbuotojui Janui Vojtíšekui, už pagalbą užsakant skaitmenines egzemplioriaus kopijas. Straipsnyje jos publikuojamos bibliotekai maloniai sutikus.

18 Plačiau apie bibliotekoje saugomus senuosius spaudinius žr. Andrle 2017-10-13.

19 Lemeškin 2012, 31–58.

20 Lemeškin 2013, 270–273; Lemeškin 2014, 319; Triškaitė 2014, 299–305.

žodynai, rankraštis datuojamas XVIII a. 3–4-uoju dešimtmečiu²¹. Nors laisvajame priešlapyje esančiame donacijos įrašė autorystė priskiriama Frydrichui Vilhelmui Hakui (Friedrich Wilhelm Haack, 1707–1754), tačiau, atlikus lyginamąją tekstų ir rašysenos analizę, nustatyta, kad jis nebuvo nei žodyno autorius, nei perrašytojas²².

Bibliotekoje saugoma ir po egzempliorių Kristijono Gotlybo Milkaus (Christian Gottlieb Mielcke, 1733–1807) lietuvių kalbos gramatikos *Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre* (NK ČR: 8 L 144) bei dvikalbio žodyno *Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Wörter-Buch* (Karaliaučius, 1800) (NK ČR: 8 L 145). Šiedu egzemplioriai Lietuvos bibliografijoje ir jos papildymuose taip pat neregistruoti, nors patys leidiniai nėra reti, jų egzempliorių esama ir Lietuvos, ir užsienio atminties institucijose²³.

Minėtinas ir Martyno Liudviko Rėzos (Martin Ludwig Rhesa, 1776–1840) parengto Kristijono Donelaičio (Christian Donalitus, 1714–1780) poemos *Metai* pirmojo leidimo su vertimu į vokiečių kalbą *Das Jahr in vier Gesängen* (Karaliaučius, 1818) egzempliorius (NK ČR: 9 D 78). Šiuo metu žinoma per dešimt šio leidimo egzempliorių, tačiau lietuvių bibliografijose Prahoje saugomasis nėra registruotas²⁴.

Pridurtina, kad šioje bibliotekoje esama ir Vilniuje XVI–XVIII a. išspausdintų knygų lotynų, latvių ir lenkų kalbomis. Bene seniausia yra Petro Skargos (1536–1612) 1576 m. Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio (1549–1616) spaustuvėje išleista lotyniška kontrreformacinė knyga *Pro Sacratissima Eucharistia contra haeresim Zuinglianam* (NK ČR: 35 F 119), nukreipta prieš Ulricho Zvinglio doktriną. Minėtini ir trys latvių jėzuito Georgo Elgerio (Juris Elgers, 1586–1672) Vilniaus universiteto spaustuvėje pasirodę veikalai: tai 1672 m. išspausdintas evangelijų vertimas į latvių kalbą *Evangelia Toto anno singulis Dominicis & festis diebus juxta antiquam Ecclesiae consuetudinem in Livonia Lothavis praelegi solita* (NK ČR: 26 L 389), išėjęs kartu su 1673 m. latvišku giesmynu *Cantiones Spirituales ex Latinis, Germanicis & Polonicis translatae in idioma Lothavicum* (NK ČR: 26 L 389/adl.1), bei 1683 m. išleistas lenkų–lotynų–latvių kalbų žodynas *Dictionarium Polono-Latino-Lottaucicum* (NK ČR: 8 K 100)²⁵.

2. KONVOLIUTO SANDARA IR ANTRAŠTINIAI DUOMENYS. Prahoje saugomas lietuviškas leidinys – tai 1735 m. Karaliaučiuje *in duodecimo* formatu išleista knyga, kurios bendra apimtis yra 684 puslapiai. Egzempliorius įrištas ruda oda aptraukiant kietviršius, dabar ji gerokai apsitrynusi ir suaižėjusi. Viršelis be papuošimų, išskyrus visuose keturiuose pakraščiuose įspaustas kelias vertikalias ir horizontalias linijas, jų esama ir nugarėlėje (žr. 1 pav.). Kadaisė knygos kietviršius sukabinavusios metalo sagtys neišlikusios.

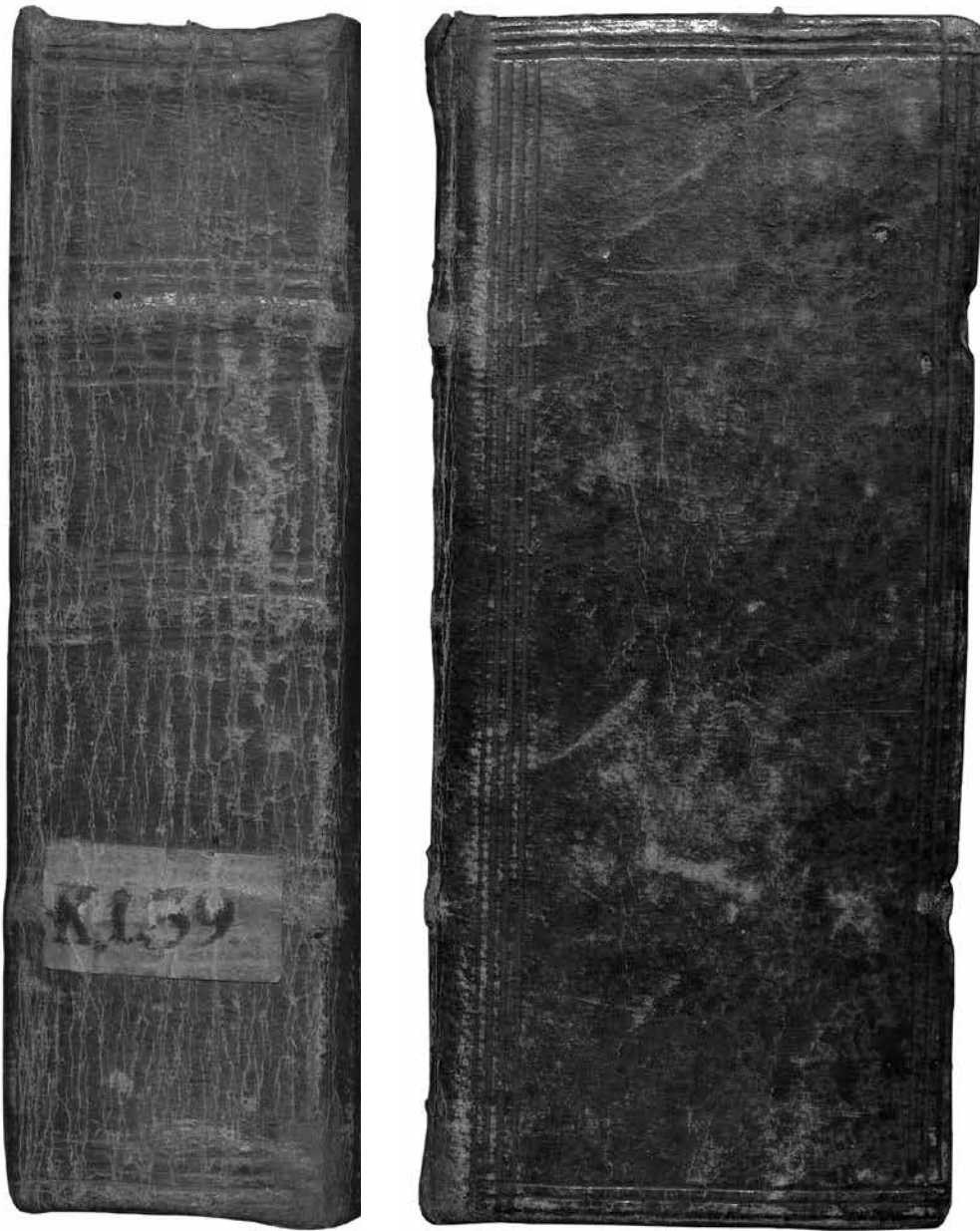
21 Lemeškin 2012, 31; Lemeškin 2013, 269; Lemeškin 2014, 318.

22 Triškaitė 2014, 299–313.

23 Žr. LB I 257–259, Nr. 724–725; LBP 48, Nr. 724–725.

24 Žr. LB I 91–92, Nr. 235; LBP 21, Nr. 235.

25 Šį trikalbį leksikografijos veikalą tarp vertingų bibliotekos knygų XIX a. viduryje minėjo Antonas Spirkas bibliotekos istorijai skirtoje knygoje *Geschichte und Beschreibung der k. k. Universitäts-Bibliothek zu Prag* (Viena, 1844) (Spirk 1844, 72).

1 pav. 1735 m. leidybinio konvoliuto įrišas ir proveniencija;
NK ČR: 33 K 139

37 Jono Berento giesmyno *Jė naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giesmė-Knygos* ir maldyno *Maldė-Knygėlos* antrasis leidimas (1735): neįinotas egzempliorius Prahoje

Sandaros požiūriu ši knyga yra leidybinis konvoliutas, kurį sudaro du aligatai: 1) giesmynas *Iš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giesmū-Knygos* (toliau – *G1735*), 2) maldynas *Maldū-Knygėlos* (toliau – *M1735*). Abu turi ir atskirus antraštinius lapus, ir atskirą puslapių numeraciją. Tokiōs sandaros konvoliutas, tik abi jo dalis vis pataisant ir papildant, leistas nuo XVII a. vidurio, t. y. nuo Danieliaus Kleino giesmyno ir maldyno pasirodymo 1666 m.²⁶ Maldynas turi ir atskirą signatūrą: 33 K 139/adl.1.

1735 m. giesmyno antraštiniame lape dviejų spalvų – juodos ir raudonos – dažais pateikti tokie duomenys (atkreiptinas dėmesys, kad minimas ir maldynas):

Iš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giefmū=Knygos / kurrūfe brangiāufos fėnos ir naujos Giefmes furašytos / Diewui ant Garbės, ir Prufū Karalyfteje efantiems Lietuwninkams ant Dušū Išgānimo, podraug fu Maldū=Knygomis, kurrūfe ne tiktay fėnos, bet ir naujos Maldos randamos yra. Antrā Kartā išfpāuftos Karalāuczjuje / Mėte 1735. [...] (*G1735* [I]) (žr. 2 pav.).

Knygą įrišant jos blokas apačioje buvo per daug apipjautas, todėl antraštiniame lape nebematyti arti krašto buvusios paskutinės eilutės, tikėtina, su duomenimis apie spaustuvininką. Kad ta eilutė buvo surinkta ir atspausdinta, liudija pačioje lapo apačioje vis dar regimi poros raidžių (didžiosios ir mažųjų su išskeltinėmis) krašteliai (žr. 2 pav.). Atskiras maldyno antraštinis lapas atskleidžia, kad antrasis leidimas, kaip ir pirmasis, išėjo Johanno Friedricho Reussnerio spaustuvėje:

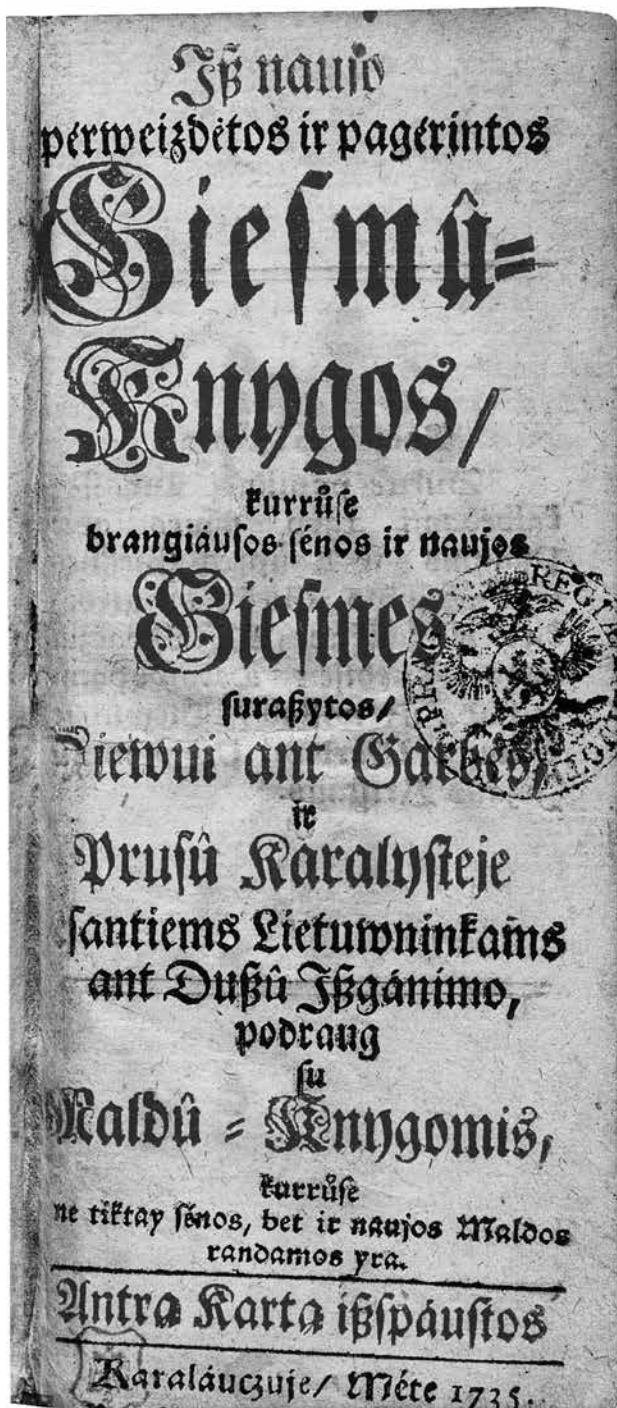
Naujos, labbay priwālingos ir Dušoms naudingos Maldū=Knygėlos, Ponui Diewui ant Garbės, Ŗmonėms ant Nobažnyftės / ir Dušoms ant amžino Išgānimo futai fytos, Ir wierniems Krikščyonims / ypaczney nobažniems Ukinākams Boj' mufū Prufū Lietuwoj furašytos / nūg M. Daniele Kleinio, Lietuw. Klebono Tilžėj. ir šwėžey perweizdėtas P. J. B. Arch. Infst. KARALAUČŖUIE, išfpāuftas Iono Prideriko Reisnero. 1735 (*M1735* [1]) (žr. 3 pav.).

Lyginant pirmojo ir antrojo leidimo antraštinius duomenis matyti, kad giesmyno antraštiniame lape jie beveik identiški (tik 1735 m. egzemplioriujė nematyti informacijos apie spaustuvininką), o atskirame maldyno antraštiniame lape gerokai skiriasi, tiksliau, 1732 m. leidime buvusi antraštė 1735 m. sutrumpinta – atsisakyta giesmių teminių grupių išvardijimo:

Iš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giefmū=Knygos / kurrūfe brangiāufos fėnos ir naujos Giefmes furašytos / Diewui ant Garbės / ir Prufū Karalyfteje efantiems Lietuwninkams ant Dušū Išgānimo / podraug fu Maldū=Knygomis / kurrūfe ne tiktay fėnos, bet ir naujos Maldos randamos yra. Karalaučjuie / Anno 1732. Išfpāuftos Iono Prideriko Reufnero (*G1732* [I]) (plg. anksčiau su 1735 m. leidimo giesmyno antrašte);

²⁶ Plg. Kleino giesmyno antraštinius duomenis: „*NAUJOS GIESMJU KNYGOS*, Kurrofe fėnos Giefmes fu pritārimu wifū Bažnyčios Mokitoju per mufu Lietuwa yra pagėrintos / O nāujos grāžos Giefmes pridėtos. Taipajeg *MALDU KNYGELES* didžau-

fey Bāžnyčiofe wartojamos / Su labay priwālingu Pirm=pamokinnimu šias Knyges fkaitanczjuju / Patogiej fuguldytos ir išdūtos. *KARALAUČZUJE* Išfpāude fawo išfirādimaš *PRIDRIKIS REUSNERIS* Mėtūfe M. DC. LXVI“ (*KING* [I]).

2 pav. G1735 [I]: giesmyno antraštinis lapas;
NK ČR: 33 K 139

- 39 Jono Berento giesmyno *Iš naujo pėrweizdėtos ir pagerintos Giesmų-Knygos* ir maldyno *Maldū-Knygėlos* antrasis leidimas (1735): nežinotas egzempliorius Prahoje

3 pav. M1735 [1]: maldyno antraštinis lapas;
NK ČR: 33 K 139

Naujos labbay priwalingos ir Dušoms naudingos Maldū Knygėles kurrofe randamos yra Maldos Nedieloŝe, Panedieloŝe / taipojau ir ant Szwenčiu; Pakutōs Maldos Paŝnikūŝe / Czėfe Káro, Brangummo, arba Bádō, Pawietrōs ir kittoŝa Reikmenėŝa Priegtam Atfigriekáwimo Maldos fu tomis pirm ir po Priėmimo bey Wartojimo Weczėrės. Galáuŝey Liggōs ir Smertiēs Czėfe fkaitomos, Ponui Diewui ant Garbės / źmoniems ant Nobaźnyftēs / ir Dušoms ant amźino Iŝgánimo futaiŝyfos Ir wierniems Krikŝcionims ypacźiey nobaźniems Ukinikams ŝoj' mufū Prufū Lietuwoj iŝdūtōs / nūg *M. Danielo Kleinio*, Lietuw. Klebono Tilzėj. ŝwėźey pėrweiźdėtās P. J. B. Arch. Infst. KARALAUCŝUIE, iŝpauftas Iono Prideriko Reusnero. 1731 (M1732 [1]) (plg. 1735 m. leidimo maldyno antraŝtę 3 pav.).

1732 m. iŝleisto maldyno antraŝtiniame lape nurodyti 1731 m. byloja, kad jis buvo parengtas ir iŝspausdintas anksčiau nei pirmasis konvoliuto aligatas – giesmynas (taip pat plg. penktąjį leidimą: giesmyno antraŝtiniame lape nurodyti 1745 m., maldyno – 1744 m.)²⁷.

3. ŠALTINIO PROVENIENCIJOS. Seniausias egzemplioriaus nuosavybės ženklas matyti viršutinio laisvojo priešlapio recto pusėje. Tai įrašas ranka dabar vietomis kiek pablukusiu rudu rašalu, liudijantis, kad šią knygą 1736 m. už 33 grašius nusipirko Dovydas Bl(i)undinaitis:

Dawits || Blundinaitis²⁸ || diefes Buch || erkaufft vor 33 g[roschen] || deŝ 1736 Jahr (žr. 4 pav.).

Šis asmuo, įsigijęs knygą kitais metais po išspausdinimo, tikėtina, buvo pats pirmasis jos savininkas. Tas pats vardas ir pavardė, tik šiek tiek kitokiomis formomis, užfiksuoti dar viename rankraštiniame knygos nuosavybės įrašė. Apatinio laisvojo priešlapio abiejose pusėse yra keletas plunksnos bandymų, o verso pusės apačioje „apverstomis raidėmis“, t. y. atvertus knygą nuo pabaigos, ryškiau rudu rašalu dviem eilutėmis lotyniško rašto didžiosiomis raidėmis įrašyta: „DOWĪD || BLĪNDĪNAĪT“ (šįsyk aiškiai matomas pavardės šaknies mišrusis dvigarsis <in>, žr. 5 pav.). Tikėtina, kad abu įrašai orientuoja į vieną ir tą patį asmenį, kita vertus, neatmestina, kad tai galėjo būti ir bendravardžiai tėvas bei sūnus. Pavardė *Blindinaitis* ar *Bl(i)undinaitis*, nors *Lietuvių pavardžių žodyne* ir neužfiksuota²⁹, liudija knygos savininką (-us) buvus lietuvių kilmės³⁰, tikėtina, kilusį (-ius) iš Prūsijos Lietuvos – taip manyti leidžia tai,

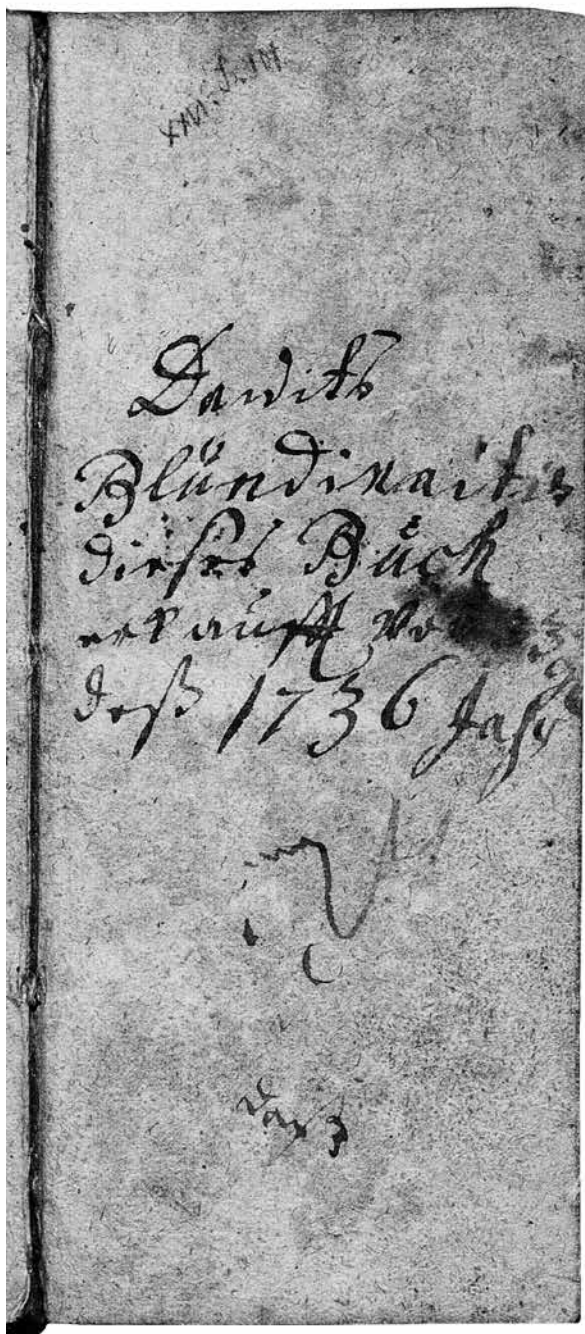
²⁷ LB I 46–47, Nr. 139; 202, Nr. 558d.

²⁸ Dėl neaiškios diakritiko virš <u> grafikos galimas ir toks skaitymas: *Blündinaitis*.

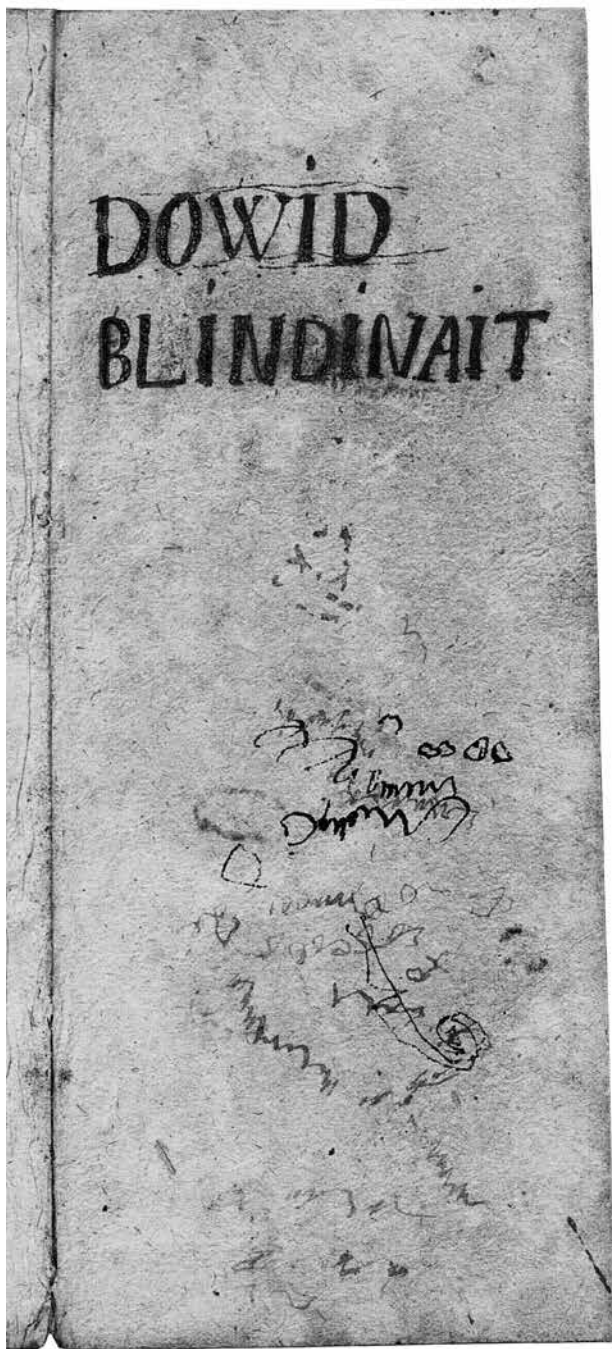
²⁹ Žr. *Lietuvių pavardžių žodynas*, 1985.

³⁰ Šios pavardės kilmė nėra aiški. Atsižvelgiant į priešlapiuose įrašytas dvi pavardės formas – *Blindinaitis* ir *Bl(i)undinaitis* – spėtina, kad jos pamatinė lytis galėtų būti siejama su liet. *blinda*, *bliūdė*, *blindis*

‘gluosnių rūšis’ ir gretutine šio žodžio forma *blūdė*, *bluūdė* (LKŽe s. v.). Kita vertus, galbūt galimos sąsajos ir su liet. *blinda* ‘nudėvėtas drabužis, pratrinta drabužio vieta’, *blindėti* ‘džiūti, nykti’ (LKŽe s. v.) ar net su vok. *blind* ‘aklas’ (plg. pavardės *Blinda* kilmės aiškinimą „Pavardžių duomenų bazėje“, <http://lkiis.lki.lt/pavardziu-duomeniu-baze>).

4 pav. 1735 m. konvoliuto viršutinis laisvasis
priešlapis: pirmojo knygos savininko Dovydo
Blindinaičio / Bl(i)undinaičio įrašas;
NK ČR: 33 K 139

5 pav. 1735 m. konvoliuto apatinis laisvasis
priešlapis: Dovydo Blindinaičio / Bl(i)undinaičio
nuosavybę liudijantis įrašas;
NK ČR: 33 K 139

- 43 Jono Berento giesmyno *Iš naujo pėrveizdėtos ir pagėrintos Giesmė-Knygos* ir maldyno *Maldė-Knygėlos* antrasis leidimas (1735): nežinotas egzempliorius Prahoje

kad pirmasis įrašas vokiškas, be to, giesmynas yra liuteroniškas ir buvo išleistas Karaliaučiuje, o lietuviška tėvavardinė priesaga *-aitis* būdingesnė vakariniams lietuviams³¹. Šio (-ų) asmens (-ų) biografijos faktų rasti, deja, nepavyko, tad kol kas sudėtinga atsekti egzemplioriaus kelią nuo Karaliaučiaus iki Prahos.

Kiti knygos nuosavybės ženklai – antraštiniame lape išpausti du antspaudai, lipdė ant viršelio nugarėlės ir įrašas pieštuku laisvajame priešlapyje – liudija jos priklausymą nebe privačiam asmeniui, o atminties institucijai.

Antraštinio lapo recto pusės viduryje prie dešiniojo krašto išpaustas apvalus juodo rašalo antspaudas, kurio viduryje – dvigalvis erelis su karūna virš galvų, liūtu ant krūtinės ir išskleistais sparnais, o aplink jį ratu eina įrašas: „REGIÆ BIBLIOTH: ACAD: PRAGEN:“ („Karališkoji Prahos akademijos biblioteka“). Šis antspaudas, kurio būta kelių atmainų, byloja, kad egzempliorius kadaise priklausė Viešajai imperatoriškajai-karališkajai universiteto bibliotekai (ček. *Veřejná císařsko-královská univerzitní knihovna*) Prahoje. Ji įkurta 1777 m. vasario 6 d. Šventosios Romos imperijos imperatorės, Čekijos ir Vengrijos karalienės Marijos Terezos (Maria Theresa, 1717–1780) dekretu sujungus jėzuitams priklausiusią Klementinumo biblioteką su panaikintų jų kolegijų bei rezidencijų bibliotekomis ir Karolinumo Teisės bei Medicinos fakultetų biblioteka. Kaip tik tais metais bibliotekos fondai svariai pasipildė: grafas Františekas Josefas Kinský's (1739–1805), kurio iniciatyva minėtasis dekretas buvo pasirašytas ir kuris pirmaisiais metais bibliotekai vadovavo, šiai atminties institucijai padovanojo gausią šeimą ir savo asmeninę biblioteką (*Bibliotheca Kinskyana maior, Bibliotheca Kinskyana minor, Bibliotheca militaris*)³². Vis dėlto antspaudas knygos patekimo į biblioteką datai nustatyti nėra itin iškalbingas, mat juo galėjo būti pažymėtos ten jau seniau buvusios knygos. Taigi kol kas tegalima konstatuoti, kad į 1735 m. lietuviško leidinio egzempliorių minėtas antspaudas išpaustas ne anksčiau kaip 1777 m. Galbūt į biblioteką patekti jis galėjo drauge su lituanistinių ar prūsistinių interesų turėjusio asmens palikimu, kuriame būta lietuviškų ar apskritai Karaliaučiuje spausdintų knygų.

Antrasis antspaudas išpaustas antraštinio lapo apatiniame kairiajame (vidiniame) kampe. Tai nedidelis skydo pavidalo ir mėlynai violetinio rašalo antspaudas su neriškiu atvaizdu, bibliotekos duomenimis, jame pavaizduotas dvigalvis erelis su karūna. Knygose dažniau būdavo spaudžiama kiek kitokia jo atmaina su raidėmis „Z.“ ir „K.“ virš erelio.

Viršutinio laisvojo priešlapijo recto pusės viršuje pilku pieštuku, rodos, įrašyta: „XXVI. I. 101.“ (įrašas kiek pablukęs ir sunkokai beįskaitomas, žr. 4 pav.). Tai turėtų būti bibliotekos darbuotojo įrašas, tik jį datuoti sudėtinga.

Ant odinės nugarėlės priklijuota stačiakampio formos popieriaus lipdė, kurioje juodu rašalu įrašyta knygos signatūra: „K. 139.“ (žr. 1 pav., dabartinę signatūrą sudaro trys komponentai, t. y. dar vienas skaitmuo prieš raidę).

31 Salys 1933, 1269; Zinkevičius 1977, 75.

32 Spirk 1844, 11, 14; Hanslik 1851, 66–67; taip pat žr. Andrie 2017-10-13.

4. GIESMYNAS. Kaip minėta, 1735 m. leidybinis konvoliutas apima du veikalus: giesmyną ir maldyną. Giesmynas, kaip ir maldynas (žr. 5), prasideda Biblijos citata: tai antraštinio lapo (žr. 2 pav.) verso pusėje išspausdintos eilutės iš Ef 5,18–20 apie Dievo šlovinimą giesmėmis. Giesmyną sudaro šie stambesni struktūriniai dėmenys: 1) dvi pratarmės – Jono Jokūbo Kvanto ir Jono Berento (be lapų numeracijos, žr. 4.1.1 ir 4.1.2), 2) pats giesmynas, arba giesmių rinkinys, susidedantis iš pagrindinės dalies ir priedo „Kittos naujos Giefmes šwėžey pridėtos“ (žr. 4.2.1), 3) dvi rodyklės: a) lietuviškų giesmių rodyklė „Prirodijimas Wiffū Giefmū, ant kurro Laiško jos šofa Knygoša randamos yra“, b) vokiškų giesmių, t. y. originalų, iš kurių versta, rodyklė „Regifter“ (giesmyno struktūrą žr. 1 lentelėje).

Pagrindinės 1735 m. giesmyno dalies giesmės suskirstytos į 43 temines grupes, o priedo – į 15 grupių, kurios atliepia pagrindinės dalies giesmių temines grupes, tik priede tų grupių pavadinimai kiek supaprastinti (žr. 1 lentelę, apie giesmes žr. toliau – 4.2.1).

G1735 struktūriniai dėmenys	G1735 puslapiai
1. Pratarmės	[III–XIV]:
1.1. Jono Jokūbo Kvanto pratarmė „I. N. I. In Chrifto hertzlich geliebter Lefer!“	[III–X]
1.2. Jono Berento pratarmė „Miel’s Skaitytojau“	[XI–XIV]
2. Giesmynas	
2.1. Pagrindinė giesmyno dalis	1–397:
Giesmių teminės grupės	
„Giefmes Adwento“	1–8
„Kallédū Giefmes apie Kriftaus Užgimmimą“	8–28
„Ant Naujo Méto“	28–36
„Szwenteje Išmintingujū“	36–37
„Dienoj’ Grabnyczū, arba Apczyftijimo Mergôs Maryôs“	37–38
„Dienoj’ Maryôs Apfákimo, arba Pranėšimo“	39–40
„Apie Kentėjimą bey Smerti Iežaus Kriftaus“	41–61
„Tykoj’ Petnyczoj’ / arba: Dienoje Paláidojimo Kriftaus“	61–63
„Giefmes ant Wellykū, apie linkfmaji Prifikėlimą Pono mufū Iežaus Kriftaus iš Numirrufū“	64–74
„Apie Dangun’=šėngimą Pono Iežaus Kriftaus“	75–81
„Apie Szwentąjė Dwafe“	81–89
„Giefmes apie Szwentą Traice“	89–94
„Dienoje Szw. Iono Krikštytojo“	94–95
„Dienoje Atlankimo Maryos“	95–98
„Dienoje Szw. Angelū“	98–103
„Apie Szwentą Dieną“	103–106
„Apie Krikščzonyftę ir Diewo šodi“	106–109
„Apie penkias Dalis mufū Krikščioniško Mokflo“	109–112

<i>G1735</i> struktūriniai dėmenys	<i>G1735</i> puslapiai
Giesmių teminės grupės	
„Apie Dėšimtis Pono Dievo Prišakimū“	112–114
„Apie Wiera“	114–115
„Apie Pono Iežaus Maıda“	115–120
„Apie Szw. Krikšta“	120–122
„Apie Spáwede, arba Griekū Išpažinnima“	122–150
„Apie Szwenta Weczére Pono mufū IEžaus Krištaus“	150–161:
„a] Pirm Wartojimo Szw. Weczérês“	153–156
„b] Po Wartojimo Szw. Weczérês“	156–161
„Pfalmi Dowido“	162–186
„Giefmes Dekawojimo“	187–191
„Giefmes apie Aptéifinnima griefnojo Šmogaus“	192–197
„Apie Diewo Aprúpinnima ir Waldimma“	197–211
„Apie Krikščioniška Pafielgimma“	211–217
„Apie Warga, Pérfekkinėjima, Pagundima ir wiffokias kittas Slogas“	217–228
„Giefmes Palinkfminojimo“	228–243
„Giefmes wiffokiofa Bėdofa“	244–252
„Giefmes ypacziofa Bėdofa“:	252–294:
„1.] Czėfe Káro“	252–261
„2.] Czėfe Máro“	261–273
„3.] Czėfe Brangummo ir didžo Bado“	273
„4.] Czėfe Wėtrôs ir didžū Perkunū“	273–278
„5.] Czėfe ilgo Lytaus“	278–280
„6.] Czėfe Twanko ir Giedrôs“	280–283
„7.] Czėfe minkštôs Šėmôs“	283–286
„8.] Czėfe tytweik=didžo Szalczo“	286–289
„9.] Dėl Lytaus arba Giedrôs“	289
„10.] Už Peržegnojima ir Išlaikima Šėmės Waifū“	290–291
„11.] Czėfe tuleropū Wargū“	291–294
„Giefmes Kellájenczujū“	294–295
„Rytamėta Giefmes“	296–312
„Giefmes pirm Walgimo“	312–313
„Giefmes po Walgimo“	313–318
„Giefmes Wákarais giedamos“	318–336
„Giefmes apie Smertį ir Mirrima“	336–370
„Giefmes apie Kuno Šmogaus Paláidojima“	371–379
„Giefmes apie fudną Dieną ir Prikėlimma“	379–389
„Giefmes apie amžina Péklôs Muka“	389–394
„Giefmes apie amžina Dangaus Linkfmybė“	394–397

G1735 struktūriniai dėmenys		G1735 puslapiai
2.2. Giesmyno priedas „Kittos naujos Giefmes šwėžey pridėtos“		398–432:
Giesmių teminės grupės	„Giefme Adwento“	398–399
	„Apie Krištaus Užgimmima“	400–401
	„Apie Kentėjima I. K.“	401–407
	„Apie Dangun=Žėngima Iėžaus Krištaus“	407–408
	„Apie Szw. Dwafe“	409–410
	„Apie Szw. Krikšta“	411–412
	„Apie Griekū Išpažinnima“	412–413
	„Apie Krikščioniška Paffielgimma“	413–416
	„Apie Kryžu“	416–417
	„Giefmes Palinkfminojimo“	417–421
	„Cžėfe didžū Perkunū“	421–422
	„Ant Ryto Méto“	423–424
	„Ant Wakaro Méto“	424–425
	„Apie Smerti ir Mirrima“	425–431
	„Apie amžina Dangaus Linkfmybe“	431–432
3. Rodyklės		[433–454]:
3.1. Lietuviškų giesmių rodyklė „Prirodijimas Wiffū Giefmū, ant kurro Laiško jos šofa Knygofa randamos yra“		[433–444]
3.2. Vokiškų giesmių rodyklė „Regifter“		[445–454]

1 lentelė. G1735 struktūra

4.1. PRATARMĖS. Antrajame giesmyno leidime po antraštinio lapo įdėtos dvi pratarmės. Pirmosios pratarmės autorius – Kvantas³³, antrosios – Berentas³⁴. Abi pasirašytos ta pačia data – 1735 m. gruodžio 1 d.: „den 1. Decembr. 1735“³⁵, „[173]5. 1. Decembr.“³⁶.

Tikėtina, kad abi šios pratarmės jau buvo išspausdintos ir pirmajame (1732) giesmyno leidime, nors vienintelis šiuo metu žinomas šio leidimo egzempliorius, saugomas Prūsijos kultūros paveldo Valstybinėje bibliotekoje Berlyne, yra išlikęs be jokios pratarmės. Šitai manyti leidžia Gotfrydo Ostermejerio (Gottfried Ostermeyer, 1716–1800) veikalas *Erste Littauische Liedergeschichte* (Karaliaučius, 1793), kuriame autoriaus teigta, kad jis naudojęs Kvanto pratarmę 1732 m. leidimui³⁷. Maža to, Ostermejeris pacitavo pirmojo leidimo antraštinį lapą ir nurodė, kad po jo eina Kvanto ir Berento pratarmės³⁸.

³³ Quandt 1735-12-01, [III–X].

³⁴ Behrendt 1735-12-01, [XI–XIV].

³⁵ Quandt 1735-12-01, [X].

³⁶ Behrendt 1735-12-01, [XIV].

³⁷ Ostermeyer 1793, 6; Ostermejeris 1996, 304.

³⁸ Ostermeyer 1793, 82–83; Ostermejeris 1996, 344–345.

Šiodvi pratarinės spausdintos ir vėlesniuose giesmyno leidimuose (pavyzdžiui, G1748 [III–XIV], [XV–XVIII]). Kvantas savąją šiek tiek pakoreguodavo ir papildydavo atsižvelgdamas į konkretų leidimą, o Berento pratarinė spausdinta turinio nekeičiant (jis mirė 1737 m. nebesulaukęs trečiojo leidimo). Abi pratarinės skelbtos netgi XIX a. pasirodžiusiose giesmyno redakcijose (pavyzdžiui, jos įdėtos į 1875 m. Frydricho Kuršaičio [Friedrich Kurschat, 1806–1884] parengtą redakciją³⁹).

4.1.1. JONO JOKŪBO KVANTO PRATARMĖ. Aštuonių puslapių Kvantos pratarinė rašyta vokiečių kalba (žr. 6 pav.). Pagrindinis jos adresatas – Prūsijos Lietuvos kunigai. Tai istoriografinio pobūdžio pratarinė, kurioje Kvantas glaustai pristatė beveik dviejų šimtų metų lietuviškų giesmynų istoriją, pradėdamas pirmojoje lietuviškoje knygoje paskelbtomis giesmėmis ir baigdamas jo paties leidžiamu giesmynu.

Pirmaisiais trimis lietuviškais giesmynais Kvantas laikė šiuos XVI–XVII a. pradžioje pasirodžiusius giesmių rinkinius: Martyno Mažvydo (iki 1520–1563) *Katekizme* (Karaliaučius, 1547) publikuotą giesmių rinkinį, Jono Bretkūno (Johannes Bretke, 1536–1602) giesmyną *Giesmes Duchauņas* (Karaliaučius, 1589) ir Lozorius Zengštoko (Lasarus Sengstock, 1562–1621) *Giesmes Chriksczionischkos ir Duchauņischkos* (Karaliaučius, 1612)⁴⁰. Pats pirmasis Prūsijos Lietuvoje parengtas lietuviškas giesmynas – dviomis Mažvydo giesmių rinkinys *Giesmes Chriksczoniskas* (Karaliaučius, 1566, 1570), išleistas rengėjui mirus jo pusbrolio Baltramiejaus Vilento (Bartholomaeus Willent, ~1525–1587) rūpesčiu, Kvantui veikiausiai nebuvo žinomas, nes pratarinėje liko nepaminėtas. Neužsiminta ir apie atskiru leidiniu publikuotas tris Mažvydo verstas giesmes *Giesme S. Ambrašeijaus, bey S. Augustina* (Karaliaučius, 1549). Taip pat neminėta ir Mažvydo išleista krikšto apeigoms skirta knygelė *Forma Chrikstima* (Karaliaučius, 1559) – gal dėl to, kad nežinota, o gal dėl to, kad joje tepublikuota viena vieninga giesmė. Kvantas itin vertino Danieliaus Kleino nuopelnus rengiant giesmyną *Naujos Giesmju Knygos* (Karaliaučius, 1666), taip pat paminėjo trečiąją jo leidimą *Naujos pagėrintos Giesmju-Knygos* (Karaliaučius, 1705), parengtą jau minėto Frydricho Zigmanto Šusterio, tačiau kažkodėl nė žodžiu neužsiminė apie antrąją *Naujos pagėrintos Giesmju Knygos* (Karaliaučius, 1685, toliau – RG), išleistą Jono Rikovijaus (Johannes Richovius, 1752–1703).

Pristatydamas naująjį, paties leidžiamą, giesmyną, Kvantas stengėsi atskleisti pagrindinius privalumus ir skirtumus nuo ankstesnių – tiek kokybinius, tiek kiekybinius. Jis atkreipė dėmesį į tai, kad ligtoliniuose giesmynuose būta įvairaus pobūdžio klaidų, kurių nepavyko ištaisyti net Kleinui, todėl rengiant naująjį giesmyną šios užduoties ėmėsi keli lietuvių kalbą mokantys ir eilavimo meną išmanantys kunigai. Jie pasiryžo senąsias giesmes pataisyti, o visai pasenusių, nebesuprantamų atsisakyti ir giesmyną gerokai papildyti naujomis – taip atsirado savarankiškas giesmių rinkinys, pirmą kartą pasirodęs 1732 m. drauge su pataisytu ir papildytu maldynu:

³⁹ Kurschat 1875, [III–VII]; def.

⁴⁰ Quandt 1735-12-01, [III–IV].

✠ ✠ ✠
J. N. J.

In Christo herzlich ge-
liebter Leser!

Seder an geistreichen Gesän-
gen, noch an Sammlungen
geistlicher Lieder hat es Lit-
thauen je gemangelt, sint
der Zeit es der Erbarmung
des Höchsten gefallen, das Licht des Evan-
gelii in unsern Landen aus der Finsterniß
herfür zu ziehen. Die erste, dörfte wol die-
jenige gewesen seyn, so Martinus Mosvi-
dius, Pfarrer in Magnit, 1547. nebst dem
Catechismo, Lutheri, dem Druck überlas-
sen, * darauf die zweyte, von Johanne
Bretkio 1589, ** die dritte, 1612. von
(2 La-

* Der Titel des von ihm ausgefertigten
Werks ist: Catechismusa prastry Szadei,
Mokslas skaityma rasebia yr Giesmes
del krikščianistes bei del berneliu jau-
ru naujey sugulditas. Karaliuocziuje
VIII. diena Meneses Sausia, metu us-
ginima Dieva MDXLVII.

** Von diesem unter dem Titel: Giesmes
Duchaunas, ausgestellten Gesangbuch, ist die
Vorrede merkwürdig, so man von Wort zu Wort
althier einzurücken, vor nöthig erachtet: *Reveren-
dis & doctis viris, Dominis Pastoribus &
Ministris Ecclesiarum Litthuanicarum.
Ante aliquot annos, viri Reverendi, sele-
ctiores cantilenas sacras, praecipue vero*
Doct.

6 pav. G1735 [III], [X]: Jono Jokūbo
Kvanto pratarmės pradžia ir pabaiga;
NK ČR: 33 K 139

49 Jono Berento giesmyno *Įs naujo pėrweizdėtos
ir pagėrintos Giesmė-Knygos* ir maldyno
Maldė-Knygėlos antrasis leidimas (1735):
nežinotas egzempliorius Prahoje

Vorrede:

die Sterb: Lieder zur wahren Freudigkeit im sterben ermuntern; so wirst du diese Sammlung zum Heyl deiner Seelen gebrauchen, im Glauben gestärket, in der Liebe bevestiget, in allen Bekümmernissen erquicket werden, und von jedem Liede ein reicher Segen auf deine Seele fließen, der dich dahin begleiten wird, wo du mit den Edelsten Psalter und Harffe vor dem Stuhl des Lammes niederlegen, mitten unter den Seraphim das dreymahl Heilig anstimmen, und dem die Ehre der Anbetung geben wirst, der da lebet von Ewigkeit zu Ewigkeit! Der Geist des HERRN rege die Lippen und rühre die Herzen aller derer, so diese Sammlung zu dem Zweck gebrauchen, dazu sie gewidmet; Er lasse ihr singen und beten hinauf kommen in das Gedächtniß für GOTT! und die von seinen Knechten angewandte Arbeit nicht vergeblich seyn!

Königsberg,
den 1. Decembr.
1735.

Joh. Jacob Qwandt, D.
Ober: Hof: Prediger.

Mielz

Um nun diesen **Fehlern abzuheiffen**, haben sich einige in der Litthauifchen Sprache und Dicht=Kunft geübte Lieder=Freunde an die **Ausbefferung der alten Lieder gemacht**, auch sich die Mühe gegeben, sowol die gantz alte und unverfändliche gar auszuwerffen, als auch **einen reichen Vorrath mehrerer Lieder beyzutragen**, daraus denn die neue Sammlung der Lieder erwachsen, so unter meiner Aufficht, zuerft 1732. nebst dem verbefferten und vermehreten Gebet=Buch ausgefertiget worden⁴¹.

Nė vieno iš giesmyno rengėjų Kvantas pratarmėje neįvardijo. Tik pažymėjo, kad naujasis giesmynas rengtas jam prižiūrint: „unter meiner Aufficht“⁴². Apie vertėjus, kurie ligtoliniuose giesmynuose paprastai minėti prie giesmių, Kvantas tepasakė, kad jau mirusių vertėjų nurodomos pavardės, jog ateities kartos prisimintų jų šlovintiną triūsą, o gyvųjų – tik pirmosios raidės, jog būtų išvengta bet kokių garbėtroškos apraiškų:

wie die Nahmen derer, so die alten Lieder überfetzet, mehrentheils gantz ausgedrucket, um das Andencken ihrer Treue und rühmlichen Fleiffes auf die Nachwelt zu bringen, so find die Vor= und Zunahmen, **derer annoch lebenden nur mit den erften Anfangs= Buchftaben bezeichnet**, um allen Schein der Ehrfucht von ihnen anzulehnen⁴³.

Antai prie Kleino verstų giesmių įrašyta visa jo pavardė „M. D. Klein“, t. y. „Magister Daniel Klein“ („Magistras Danielius Kleinas“), o Berento vežtos giesmės pažymėtos kriptonimais „J. B. Arch. Inf.“, „I. B. Arch. I.“, „J. B. A. J.“, t. y. „Johannes Behrendt, Archipresbyter Insterburgensis“ („Jonas Berentas, Įsruties arkipresbiteris“). Kriptonimai liudija, kad Berento talkininkų ratas buvo nemažas. Giesmių, be paties Berento, naujam giesmynui išvertė šie Prūsijos Lietuvos kunigai: jau minėtas Adomas Frydrichas Šimelpenigis iš Papelkių („A. F. S. P. P.“), Petras Gotlybas Milkus iš Jurbarko (Peter Gottlieb Mielcke, 1695–1753, „P. G. M. P. G.“), Pilypas Ruigys iš Valtarkiemio (Philipp Ruhig, 1675–1749, „P. R. P. W.“), Kristijonas Štimeris iš Želvos (Christian Stimehr, 1676–1750, „C. St. P. S.“), Abraomas Dovydas Liuneburgas iš Klaipėdos (Abraham David Lüneburg, 1670–1743, „A. L. P. M.“), Jonas Jokūbas Šperberis iš Rusnės (Johann Jacob Sperber, 1679–1741, „J. J. S. Paft. Ruff.“), o apie 1735 m. prie šių vertėjų prisijungė ir Didlaukių kunigas Fabijonas Ulrichas Glazeris (Fabian Ulrich Glaser, 1688–1747, „F. U. G. P. D.“) (apie pastarojo indėlį žr. toliau – 4.2.1). Beje, į naują giesmyną įdėta ir dviejų tuomet jau mirusių kunigų – Jono Andriaus Cezario iš Katyčių (Johannes Andreas Caesar, 1650–1710, „J. A. Cæf. P. C.“, „J. Andr. Cæfar. Paft. Coadjut.“) ir Frydricho Kristupo Rabės iš Nybudžių (Friedrich Christoph Rabe, 1669–1720, „F. C. R. P. N.“) – giesmių, kurios iki tol dar nebuvo publikuotos⁴⁴.

Kvantas pabrėžė, kad vertėjų darbas buvęs itin sunkus, mat jiems į gryniausią lietuvių tarmę tekę versti ne paprastą, o eiliuotą tekstą, ir svarbiausia – nenutolstant nuo originalo prasmės:

41 Quandt 1735-12-01, [V].

42 Quandt 1735-12-01, [V].

43 Quandt 1735-12-01, [VII–VIII].

44 Plačiau apie Berento giesmyno vertėjus žr. Bense 2001, 65–67, o apie naujuosius vertimus – Michelini 2010, 67–209.

51 Jono Berento giesmyno *Iš naujo pėrveizdėtos ir pagėrintos Giesmė-Knygos* ir maldyno *Maldų-Knygėlos* antrasis leidimas (1735): nežinotas egzempliorius Prahoje

Wer es weiß, was es vor Mühe erfordere, etwas nur aus einer ungebundenen Rede in das **reine Litthauifche** zu überfetzen, der wird um fo viel leichter urtheilen, wie weit mühfamer es sey, eine gebundene Rede, ohne den Sinn des Verfassers zu verletzen, und der Litthauifchen Mund=Art zu nahe zu treten, in gebundene Reime einzufchräncken⁴⁵.

Užsiminta ir apie vertimų vokiškų originalų autorius. Anot Kvantas, greta nuo seno Prūsijos Lietuvos bažnyčiose giedamų giesmių, kurių kūrėjai – žymūs XVI a. evangelikų liuteronų dvasininkai, pavyzdžiui, Martinas Lutheris (1483–1546), Paulius Speratas (1484–1551), į naują giesmyną įtraukta ir naujų XVI–XVIII a. autorių, tarp kurių garsiausi to meto amžininkai, giesmių (apie 1735 m. leidime paskelbtų naujųjų giesmių vokiškų originalų autorius žr. toliau – 4.2.1).

Pratarmėje Kvantas minėjo, kad naujasis giesmynas nuo ankstesnių skiriasi ir giesmių išdėstymu, tiksliau tariant, tuo, jog atskirų teminių grupių viduje giesmės buvo surikiuotos abėcėlės tvarka, o ankstesniuose jos esą gana išsibarsčiusios:

Die Ordnung der Lieder ist dergefalt gefasset, daß da sie vorhin ziemlich zerstreuet gelegen, itzo unter ihre gehörige Titel gebracht⁴⁶.

Manoma, kad giesmių tvarka naujajame giesmyne buvo pakeista atsižvelgus į populiarių Michaelio Lilienthalio (1686–1750) vokišką giesmyną *Des Singens Vernünfftiger Gottes-Dienst* (Karaliaučius, 1723)⁴⁷. Lilienthalis ir Kvantas buvo bičiuliai dar nuo jaunystės, tad galima spėti, kad lietuviško giesmyno struktūros keitimas su atožvalga į Lilienthalio vokišką giesmyną galėjo būti paties Kvantas idėja.

Pratarmės autoriui rūpėjo atskleisti ir lietuviškų giesmynų repertuaro kiekybinį kitimą. Pasak Kvantas, giesmių skaičius su kiekvienu giesmyne vis didėjo: antai 1547 m. Mažvydo paskelbta tik 10 giesmių⁴⁸, 1589 m. Bretkūno – 76, 1612 m. Zengštoko – 148, 1666 m. Kleino ir 1705 m. Šusterio – 220 giesmių, jo paties leidžiamo giesmyno pirmąjį (1732) leidimą sudarė 335 giesmės, o antrajame (1735) jų skaičius išaugo iki 360. Be to, pastarajame giesmių būtų buvę įdėta ir dar daugiau, jei tik rengėjai nebūtų buvę skubinami giesmyną atiduoti į spaustuvę (apie 1735 m. giesmyno struktūrą žr. toliau – 4.2.1):

in den Sammlungen, die **Anzahl der Lieder sich** von einer Auflage zur andern **vermehret**. Denn da sich in der von 1547. nur eine Anzahl von 10⁴⁹, in der von 1589. bey 76. in der von 1612. bey 148. und in der 1666. und 1705. auf 220 Lieder dargestellt, so hat man es **in der von 1732. auf 335. und in dieser neuen und zweyten Auflage auf 360. bracht**, auch mit weit mehreren vermehret haben würde, wann nicht der Abdruck befchleuniget, und sie entweder befonders dem Druck zu übergeben, oder biß zur dritten Auflage auszufetzen, vor zuträglicher gefunden hätte⁵⁰.

45 Quandt 1735-12-01, [V].

46 Quandt 1735-12-01, [VII].

47 Michelini 2009, 99; Michelini 2010, 12.

48 Iš tikrųjų Mažvydo *Katekizmo* giesmių rinkinyje paskelbta 11 giesmių.

49 Žr. išn. 48.

50 Quandt 1735-12-01, [VI].

Kalbėdamas apie antrąjį naujojo giesmyno leidimą, kuris pasirodė vos po trejų metų, visiškai išsekus pirmojo tiražui, Kvantas minėjo tik vieną skirtumą nuo ankstesniojo – išaugusį giesmių skaičių (išsamiau žr. toliau – 4.2.1):

Da aber auch diefe in fo kurtzer 3eit gântzlich abgegangen, tritt nunmehr **die 3weyte Auflage nebft einer neuen 3ugabe von 25. Liedern**⁵¹ an das Licht⁵².

4.1.2. JONO BERENTO PRATARMĖ. Keturių puslapių Berento pratarmė rašyta lietuvių kalba. Kitaip nei Kvantas pratarmė, kuri buvo orientuota į nelietuviakalbius, šios adresatas – Prūsijos Lietuvos lietuviai, kuriems ir buvo skirtas pats giesmynas.

Pratarmėje plėtojama viena pagrindinė mintis, kad giesmėmis reikia šlovinti Dievą, nuolatos giedamos, jos turi stiprinti tikėjimą, užtikrinti sielos išganymą ir teikti kitokią naudą, pvz.:

KAddangi mielaúfas Diewas taw ið naujo ðitta Mielaðirdingyftę iðróda, ir ðittas Giefmû=Knygeles, kurros tikt pirm tryû Métû iðfpáuftos buwo, taw ant tawo Duðôs Linkímybês, o dar fu diddefnu Giefmêlû Skaitlu, taw i Rankas def; taigi, mano mielas Skaitytojau, ben ir ðitta nauja Iðródijima nepaláu jenczôs Diewo Maónês prieš tawę, fu tokia priimk dėkinga Szirdže, **kad tu, kaip tikt ymanai, wiffas ðittas Giefmêles ant Praplátinnimo Aukðczáufojo Pono Diewo Garbês, ir ant fawo pattiês naudingo Priffimokinnimo, nepaláudams wartotumbei**⁵³.

Didžiausias šio giesmyno kritikas Gotfrydas Ostermejeris prastai atsiliepė ir apie Berento parašytą pratarmę⁵⁴. Vis dėlto ši istoriografijoje ne itin vertinta ir tyrėjų dėmesio beveik nesulaukusi pratarmė, regis, turėjo svarbų tikslą – paveikti ir įtikinti lietuvius atsigręžti į krikščionybę. Tikėtina, kad ta pati mintis taip primygtinai vis kartota tik dėl to, kad, praėjus jau dviem šimtmečiams nuo liuteronybės įvedimo Prūsijos valstybėje, lietuviai dar nebuvo uolūs krikščionys. Tiesiogiai Berentas to neįvardija, tačiau šitai suponuojama šiais jo žodžiais:

Bet tu ne turri, mano Skaitytojau, Pona Diewa garbit **fu balamutáu jencze Szirdže; Ne; néfa tokiems Ponas Diewas taipo priešais ðaukia: ðallin dék nú manñes Rėkíma fawo Giefmû**⁵⁵.

Žodžių junginys *su balamutaujančia širdžia* reiškia 'nenuoširdžiai' (plg. *balamutas* 'apgavikas, meilikautojas', *MŽlv* 18–19). Kitaip tariant, kontekstinė jo reikšmė yra 'nuoširdžiai netikint', vadinasi, dar netapus tikru krikščionimi.

Kad XVIII a. 4-ojo dešimtmečio viduryje Prūsijos Lietuvoje krikščionybė vis dar nebuvo įsitvirtinusi, liudijo paties Berento adjunktas Benediktas Frydrichas Hanas (Benedict Friedrich Hahn, 1703–1767). Kaip tik Įsruityje 1735 m. balandžio 4 d. rašytame

51 Šis Kvantas teiginys ne visai tikslus: iš tiesų 25 giesmėmis antrasis leidimas tik pranaoksta pirmąjį, tačiau papildytas jis buvo 26 giesmėmis, o vieno ankstesnio vertimo atsisakyta (išsamiau žr. toliau – 4.2.1).

52 Quandt 1735-12-01, [V].

53 Behrendt 1735-12-01, [XI].

54 Ostermeyer 1793, 84; Ostermejeris 1996, 345.

55 Behrendt 1735-12-01, [XII].

53 Jono Berento giesmyno *Iš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giesmū-Knygos* ir maldyno *Maldū-Knygėlos* antrasis leidimas (1735): nežinotas egzempliorius Prahoje

laiške teologijos profesoriui Gotthilfui Augustui Franke'ui (1696–1769) į Halę jis teigė, kad lietuvių tauta tebesanti vis dar pagoniška. Lietuviai nesimeldžia nei prie stalo, nei rytais, nei vakarais, neina išpažinties, o jų vaikai net iki 16 ar 18 metų nepažįsta Dievo:

Das Volck ift recht heidnifch. Es betet weder bey Tifche || noch bey dem Aufftehen und zu bette gehen. Die Beichte || betet ihnen der Pfarr[er] vor. Ich habe [...] eine[n] || **alten treuen Prediger, der fich faft kranck grämet, daß || aller Unterricht vergebens fcheint.** [...] Bis ins 16t[e] g[lege]n 18te Jahr wird des || lieben Gottes nicht gedacht⁵⁶.

Laiške, kaip matyti, Hanas minėjo ir seną bei atsidavusį pamokslininką, beveik pasiligojusį iš liūdesio kaip tik dėl to, kad pastangos skiepyti lietuviams krikščionišką tikėjimą rodosi esančios bergždžios. Galbūt šis pamokslininkas galėjo būti ir Įsruties bažnytinės apskrities vyriausiasis kunigas Berentas, kuriam pagelbėti tarnyboje Hanas 1732 ar 1733 m. buvo paskirtas⁵⁷.

Manytina, kad Berento bei jam talkinusių Prūsijos Lietuvos kunigų pasirinkta senųjų giesmių taisymo ir naujųjų vertimo strategija, pasak Michelinio, paremta dar XVIII a. pradžioje vykusios filologinės polemikos iniciatoriaus Mykolo Merlino (Michael Mörlin, 1641–1708) iškeltomis idėjomis remtis gyvąja kalba⁵⁸, turėjo tą patį tikslą – per liaudies kūrybai artimas giesmių raiškos priemones tiesti krikščioniškam tikėjimui kelią į lietuvių širdis.

Kad Berentui gerai buvo žinomos Merlino traktate *Principium primarium in Lingua Lithvanica* (Karaliaučius, 1706) išdėstytos kalbinės idėjos ir kad jis buvo jų šalininkas, liudija jo paties 1729 m. kovo 20 d. laiškas, rašytas Franke'ui į Halę⁵⁹. Vertindamas jam iš Halės atsiųstą tenykščio Lietuvių kalbos seminaro lankytojų parengtą Augusto Hermanno Francke's (1663–1727) traktato *Die Lehre Vom Anfang Christliches Lebens* (1700) vertimą, Berentas rekomendavo jį taisyti ir teigė pasirengęs prisidėti:

Ich vor mein || geringes Theil bin von Hertzen bereit || dem groffen Gott zu Ehren bey meine[n] || faft entkräftet[en] Kräfft[en], bey diefer || fehr nützlichen Arbeit, meine Hand || mit Freuden mit anzulegen, auch fo || viel möglichen nach dem *principio, loqven-||dum cum vulgo*, folche zu *revidiren*, nur muß || nochmahlen *candidè* fagen, daß bey diefer fehr || nützlichen Arbeit mehrere Zeit erfordert werde⁶⁰.

Šis laiškas atskleidžia svarbiausią paties Berento kalbinę nuostatą – lietuviški tekstai rengtini atsižvelgiant į pagrindinį Merlino deklaruotą principą *loquendum cum vulgo*, kitaip tariant, remiantis gyvąja lietuvių kalba⁶¹.

Berento domėjimasi gyvąja liaudies kalba liudijo ir Gumbinės mokyklos rektorius, zalcburgiečių bažnyčios diakonas bei Karaliaučiaus karališkosios vokiečių draugijos

⁵⁶ Hahn 1735-04-04, [1v].

⁵⁷ Žr. atitinkamai Arnoldt 1777, 84; Moeller 1968, 57 ir QPP IV 4r; Pastenaci 1757, 30.

⁵⁸ Michelinini 2010, 32–33 ir kt.

⁵⁹ Šis Berento laiškas publikuotas: Aleknavičienė, Schiller 2002, 71–78.

⁶⁰ Behrendt 1729-03-20, [3–4]; Aleknavičienė, Schiller 2002, 73–74, 76.

⁶¹ Merlinas šį principą formulavo taip: „Mit den Littauen muß man reden leibhaftig / wie Sie reden“ (Mörlin 1706, 3).

narys Friedrichas Pastenaci's (1718–1770) kunigų žinyne *Kurzgefaßte Historische Nachrichten von allen im Königreiche Preußen befindlichen Kirchen und Predigern* (Karaliaučius, 1757). Pasak jo, draugiškas ir daugelio mėgiamas Berentas galėjęs valandų valandas šnekučiuotis su senaisiais lietuviais, kad tik išviliotų iš jų kuo daugiau savitų žodžių ir posakių (vok. *Idiotismus*)⁶²:

Er war ein freundlicher, aufgeweckter und bei vielen beliebter Mann; ein starker Litthauer, der bloß darum ganze Stunden mit alten Litthauern redete, um ihre *Idiotifmos* heraus zu locken⁶³.

Grįžtant prie Hano laiško, minėtina, kad jame esama užuominų ir apie lietuviškų religinių knygų sklaidą. Hanas užsiminė per tris mėnesius išplatinęs šimtą lietuviškų giesmynų ir dar daugiau katekizmų:

Ich habe doch in 3 Monath 100 **litth. Gefang=**||**bücher** und noch mehr **Catech.** untergebracht⁶⁴.

Apie kokius giesmyno ir katekizmo leidimus kalbėta, laiško autorius nepatikslino, laiške taip pat nėra informacijos, kuria remiantis tuos leidimus būtų įmanu identifikuoti. Tikėtina, kad galvoje turėti Berento parengti leidiniai. Esama archyvinių duomenų, kad Berentas rengęs ir katekizmą (žr. toliau – 6) – tai veikiausiai 1730 m. pasirodęs trečiasis Lutherio *Mažojo katekizmo* leidimas⁶⁵. Vis dėlto tuomet, 1735 m. balandį, kai rašytas Hano laiškas, antrasis giesmyno leidimas dar negalėjo būti pasirodęs, nes abi pratarmės, kaip minėta, pasirašytos tik pačioje metų pabaigoje – gruodžio 1 d. (žr. anksčiau – 4.1).

4.2. GIESMĖS. Kaip jau minėta, per šešiolika metų, nuo 1732 iki 1748 m., Berento giesmynas pasirodė šešis kartus. Jis buvo vis tobulinamas. Antrajame leidime jau esama esminių naujovių.

4.2.1. PAKARTOTOS IR NAUJOS GIESMĖS. *G1735* sudaro 360 giesmių⁶⁶. Lyginant su pirmuoju leidimu, kuriame paskelbtos 335 giesmės, antrasis, kaip ir teigė Kvantas savo pratarmėje, jį pranoksta 25 giesmėmis⁶⁷ (citata žr. anksčiau – 4.1.1). Vis dėlto iš tikrųjų *G1735* buvo papildytas ne 25, o 26 naujomis giesmėmis, nes vieno ankstesnio vertimo atsisakyta. Pasak Kvanto, giesmių galėję būti įdėta dar daugiau, tačiau rengėjai raginti giesmyną kuo greičiau atiduoti į spaudą (žr. anksčiau – 4.1.1).

Toji 1732 m. leidime publikuota giesmė, kuri nebepateko į *G1735*, buvo Petro Gotlybo Milkaus išversta „Mieeli Krikščionis džaukimės“⁶⁸. Tai Lutherio giesmės „Nun freut euch lieben Chriſten“ vertimas. Ši viena pačių populiariausių jo giesmių į lie-

62 Apie termino *idiotismus* sampratą XVIII a. lituanistikos šaltiniuose žr. Aleknavičienė 2018b, 215–259.

63 Pastenaci 1757, 19.

64 Hahn 1735-04-04, [1v–2r].

65 Žr. *LB I* 230, Nr. 644.

66 *G1735* 1–432, Nr. 1–360; taip pat žr. Quandt 1735-12-01, [VI].

67 Quandt 1735-12-01, [V].

68 *G1732* 171–172, Nr. 161; Michelini 2010, 158–160.

tuvių kalbą buvo išversta keturis kartus⁶⁹, o 1732 m. paskelbti net du jos vertimai: ne tik Milkaus, bet ir Berento „IAu mes mielėji Krikščionis linksmay“⁷⁰. *G1735* paliktas tik Berento vertimas⁷¹.

Dar vienas esminis abiejų leidimų giesmyno struktūros skirtumas yra tas, kad visos 1732 m. leidimo priede „APPENDIX arba Kittos naujos Giefmes šwėžey pridėtos“ (*G1732* 359–408) publikuotos giesmės *G1735* buvo integruotos į pagrindinę giesmyno dalį, prie atitinkamos teminės grupės giesmių. Pirmojo leidimo pagrindinę giesmyno dalį sudarė 301 giesmė, o priedą – 34, tad antrojo pagrindinėje dalyje, vienės Milkaus giesmės, kaip ką tik minėta, atsisakius, jų skaičius išaugo iki 334. Šios giesmės suskirstytos į 43 temines grupes (žr. 1 lentelę) – lygiai tiek pat ir tokios pačios teminės grupės bei jų pogrupiai būdingi ir pirmajam leidimui⁷².

Kitos 26, t. y. naujosios, giesmės *G1735* buvo publikuotos priede „Kittos naujos Giefmes šwėžey pridėtos“ (*G1735* 398–432) (žr. 7 pav. ir 2 lentelę). Šios giesmės suskirstytos į 15 teminių grupių (žr. 1 lentelę), kurios atkartoja kai kurias pagrindinės dalies giesmių temines grupes (plg. *G1732* priede paskelbtos 34 giesmės priklausio 19 teminių grupių⁷³). Prie šių giesmių nurodyti kriptonimai „F. U. G. P. D.“ ir „A. F. S. P. P.“ atskleidžia, kad jų vertėjai buvo du Prūsijos Lietuvos dvasininkai. Priede pirmą kartą įdėta 18 Didlaukių kunigo Fabijono Ulricho Glazerio giesmių. Dar 8 naujosios giesmės buvo Papelkių kunigo Adomo Frydricho Šimelpenigio vertimai. Pastarasis jau buvo publikavęs 15 giesmių 1732 m. leidime, jos perspausdintos ir antrajame (pagrindinėje giesmyno dalyje), tad 1735 m. paskelbtos iš viso 23 jo giesmės.

Ta aplinkybė, kad abiejuose leidimuose giesmės publikuotos ne kaip vientisas giesmynas, leidžia tvirtinti, jog abu kartus pagrindinė giesmyno dalis buvo išspausdinta anksčiau už priedą. Tai veikiausiai lėmė praktiniai sumetimai. 1732 m. leidimo pagrindinėje dalyje skelbtos iš 1705 m. giesmyno perimtos giesmės, t. y. senosios giesmės, ir tik dalis naujųjų. Likusios naujosios giesmės, kurių vertėjai, kaip minėta, buvo Berento talkininkai ir jis pats (apie juos žr. anksčiau – 4.1.1), publikuotos priede. Taip daryta tikriausiai dėl to, kad, atidavus į spaustuvę pagrindinę dalį su senosiomis giesmėmis ir dalimi naujų, prie kitų naujųjų tebebuvo dirbama. Panašiai darbai galėjo vykti ir leidžiant antrąjį leidimą: iš pradžių struktūriškai pertvarkyta, parengta ir atiduota spausdinti pagrindinė giesmyno dalis, o tik paskui naujasis priedas su pačiomis naujosiomis giesmėmis. Šitokiu paraleliu giesmių rengimo ir spaudos darbų organizavimu, rodos, bandyta kiek įmanoma daugiau giesmių parengti ir sudėti į naująjį leidimą (žr. Kvantos žodžius anksčiau – 4.1.1). Visa tai liudija, kad rengėjams stigo laiko, ypač rengiant spaudai antrąjį leidimą. Ne tik dėl to, kad juos skubino leidėjas, kaip teigė Kvantas, bet ir dėl to, kad iš esmės ta pati vertėjų grupė, išskyrus turbūt tik Glazerį, tuo pačiu metu dirbo ir prie lietuviškos Biblijos vertimo, kuris pasirodė Karaliaučiuje tais pačiais 1735 m. kaip ir antrasis giesmyno leidimas.

⁶⁹ Michelini 2009, 292–293.

⁷⁰ *G1732* 389–390, Nr. 323; Michelini 2010, 89–90.

⁷¹ *G1735* 196–197, Nr. 182.

⁷² Plg. Michelini 2009, 97–98; Michelini 2010, 11–12.

⁷³ *G1732* 359–408, Nr. 302–335; plg. Michelini 2010, 12.

Nittos naujos Giesmes švėžey pridetos.

Giesme Adwento.

335. Auf, auf, ihr Reichs-Genossen.

Ant Balso:

Vais diddey passilinksmen etc.

F. U. G. P. D.

Ka gaisstate Padūnai! Karālus ne
Stōli; ne bukite Pagonai, Pons Kri-
stus jau arti, jam priesais eitite, gie-
dodami linksmingay, laupšindami flo-
wingay, jė rods priimkite.

2. **K**a tūžbijaties, mieli? Tūžba pas-
meskite, stay, saldu Jezuleli linksmay
priimkite, jis linksmen jus wissur, ir
žodij' ir Kąstūse, taip ir Šokromen-
tūse, ė jė kurs tik, jė tur.

3. **J**e jus, labbay sloginti, šen šins
kite drasey, Jissai jus nor apginti, pa-
wargusus diddey, stay! tek Aušrōs
žwaizde, Diena Pagālbōs aušta, i šgys
Sziirdis sudaušta, tikt jam tikkēkite.

4. **B**et jus, karrie taip drystat, daug
Griekū ezon pelnyt, šallin nū Kristaus
Klystat, nori Pėkla ėgyt, girdēkit, ko
sakau: Karālus Kristus zinna, jussū
pikta Elgimma, prapulōys jus tūjan.

5. **S**zwentay at' elkimėsi, Karālus yr-
teisus, Sziirdel! ant jo jėy dėsi, Slo-
gas bey Apmaudus, Naktas jis taw
atime, tikt Wālanda dar kessi, jo War-
da kėsdams šwesi, Dušėle apsirims.

6. **K**ad Liepsnos, arba Kārai, mums im-
tu Turtelus, kad mūs vėpultu Mārai,
ir

7 pav. G1735 398: naujųjų giesmių priedo

pirmoji giesmė – Fabijono Ulricho

Glazerio „Ka gaisstate Padūnai!“;

NK ČR: 33 K 139

57 Jono Berento giesmyno *Is naujo pėrweizdėtos*
ir pagėrintos Giesmū-Knygos ir maldyno
Maldū-Knygėlos antrasis leidimas (1735):
nežinotas egzempliorius Prahoje

Ei- lės Nr.	G1735 giesmės eilės Nr.	Vertėjas	Vertimas	Originali giesmė	Autorius
1.	Nr. 335, p. 398–399	F. U. G. P. D.	Ką gaišstate Padūnai! (12 str.)	Auf, auf, ihr Reichs=Genoffen	Johann Rist (1607–1667)
2.	Nr. 336, p. 400–401	F. U. G. P. D.	Linkšmay turrim atfitiefti (15 str.)	Fröhlich fol mein Hertze springen	Paul Gerhardt (1607–1676)
3.	Nr. 337, p. 401–403	F. U. G. P. D.	Iėzau! Dušōs tu Szwiefa (10 str.)	IEfu meiner Seelen Licht	Heinrich Held (1620–1659)
4.	Nr. 338, p. 403–404	F. U. G. P. D.	Iėzau, kas Ronūfa tawo, jėška (6 str.)	Wer, o Iefu, deine Wunden	Simon Dach (1605–1659)
5.	Nr. 339, p. 404–405	F. U. G. P. D.	Iėzau! tawo gillos Ronos (6 str.)	IEfu, Deine tieffe Wunden	Johann Heermann (1585–1647)
6.	Nr. 340, p. 405–407	F. U. G. P. D.	TAWėpi, Iėzau, ateimi (12 str.)	Ich komme, IEfu, her zu dir	Johann Rōling (1634–1679)
7.	Nr. 341, p. 407–408	F. U. G. P. D.	DAngun ženg mu- fū Diewas (7 str.)	GOTT fāhret auf gen Himmel etc.	Gottfried Wilhelm Sacer (1635–1699)
8.	Nr. 342, p. 409–410	F. U. G. P. D.	AK faldžáufa tu Linkšmybe! (10 str.)	O du allerlūfte Freude etc.	Paul Gerhardt
9.	Nr. 343, p. 411–412	A. F. S. P. P.	Iėzau miel's! Žodžui tawam paklufni (7 str.)	Liebfter Iefu wir find hier, deinem	Benjamin Schmolck (1672–1737)
10.	Nr. 344, p. 412–413	F. U. G. P. D.	AK bėda man! kad taip labbay (8 str.)	Weh mir, daß ich fo oft und viel (12 str.)	Johann Heermann
11.	Nr. 345, p. 413–414	A. F. S. P. P.	BUK Dušėle gātawa (10 str.)	Mache dich mein Geift bereit	Johann Burchard Freystein (1671–1718)
12.	Nr. 346, p. 415–416	F. U. G. P. D.	PAffirūpikit Žmonėles (10 str.)	Schaffet, schaffet Menšchen=Kinder	Ludwig Andreas Gotter (1661–1735)
13.	Nr. 347, p. 416–417	F. U. G. P. D.	AK Gėlbetojau! tu manė, išgėlbėk iš Bėdōs (3 str.)	Hilff, Helffer, hilf in Angft u. Noht	Martin Moller (1547–1606)
14.	Nr. 348, p. 417	F. U. G. P. D.	DArrayk, miels Die- we, fu mannim', kaip nori (3 str.)	HErr, wie du wilt, fo fchicks mit mir	Kaspar Bienemann (Melissander, 1540–1591)
15.	Nr. 349, p. 418–420	F. U. G. P. D.	IEy už manė ftow Diewas (15 str.)	Ift GOTT fūr mich, fo trete	Paul Gerhardt
16.	Nr. 350, p. 420–421	A. F. S. P. P.	KAip Diewas dėda, tink wiffaip (6 str.)	Was GOTT thut, das ift wohlgethan	Samuel Rodigast (1649–1708)

Ei- lės Nr.	G1735 eilės Nr.	Vertėjas	Vertimas	Originali giesmė	Autorius
17.	Nr. 351, p. 421–422	A. F. S. P. P.	AK Sžirdėl! ar girdi gráujent' (10 str.)	Hertž! du hõrft itžt in den Lüfften	Arnold Heinrich Sahme (1676–1734)
18.	Nr. 352, p. 423	F. U. G. P. D.	AK tu šwencžáufe- fis Diewe, treiopay (5 str.)	O Heilige Dreyfaltigkeit	Martin Behm (1557–1622)
19.	Nr. 353, p. 423–424	F. U. G. P. D.	NAktis dabbar prašoko jau (6 str.)	Die Nacht jetž und vergangen ift	–
20.	Nr. 354, p. 424–425	A. F. S. P. P.	Sžtay jėškau fawo Patalėli (5 str.)	Ich fuche dich in meinem Bette	Benjamin Schmolck
21.	Nr. 355, p. 425–426	F. U. G. P. D.	AK Iėžau, Diewo Awinėl' (6 str.)	O Iėfu GOTTes Lämmelein	Martin Moller
22.	Nr. 356, p. 426–428	A. F. S. P. P.	IAu Grábas cže! cže reiks miegoti (12 str.)	Das Grab ift da! hie fteh't mein Bette	Benjamin Schmolck
23.	Nr. 357, p. 428–429	F. U. G. P. D.	SWiete, aš tawęs nubódęs (4 str.)	Welt Ade ich bin dein müde (9 str.)	Johann Georg Albinus (1624–1679)
24.	Nr. 358, p. 430	A. F. S. P. P.	ŠInnau Diewe! man reikent mirti (5 str.)	Mein GOTT, ich weiß wohl, daß ich fterbe	Benjamin Schmolck
25.	Nr. 359, p. 431	F. U. G. P. D.	ŠMogus aš bėdnas nieks efmi (4 str.)	Ich armer Menfch doch gar nichts bin	Johannes Gigas (Heune, 1514–1581)
26.	Nr. 360, p. 431–432	A. F. S. P. P.	TAW dar kruttam' WIEšpatie! (6 str.)	HErr, wir wallen fãmtlich dir	Simon Dach

2 lentelė. Naujos G1735 giesmės, sudarančios giesmyno priedą „Kittos naujos Giefmes šwėžey pridėtos“ (G1735 398–432)

Glazeris ir Šimelpenigis antrajam leidimui išvertė 17-os autorių giesmes. Tai žinomi XVI–XVIII a. giesmių kūrėjai: Johannas Georgas Albinas (Albinus, 1624–1679), Martinas Behmas (1557–1622), Kasparas Bienemannas (Melissander, 1540–1591), Simonas Dachas (1605–1659), Johannas Burchardas Freysteinas (1671–1718), Paulius Gerhardtas (1607–1676), Johannesas Gigasas (Heune, 1514–1581), Ludwigas Andreasas Gotteris (1661–1735), Johannas Heermannas (1585–1647), Heinrichas Heldas (1620–1659), Martinas Molleris (1547–1606), Johannas Ristas (1607–1667), Samuelis Rodigastas (1649–1708), Johannas Rölingas (1634–1679), Gottfriedas Wilhelmas Saceris (1635–1699), Arnoldas Heinrichas Sahme (1676–1734), Benjaminas Schmolckas (1672–1737) (žr. 2 lentelę). Daugiau nei kitų išversta tuomet dar gyvenančio Schmolcko giesmių – 4, kiek mažiau Ger-

hardto – 3, trijų autorių – Dacho, Heermanno, Mollerio – po 2 giesmes, o visų kitų po vieną. Šimelpenigis išvertė visas keturias Schmolcko giesmes ir po vieną Dacho, Freysteino, Rodigasto bei Sahme's giesmę. Kitų autorių giesmių vertėjas buvo Glazeris. Minėtina, kad Glazerio verstos giesmės „O Heilige Dreyfaltigkeit“ autoriumi kartais laikomas Justas Gesenijus (Justus Gesenius, 1601–1673), sukūręs giesmę panašiu pavadinimu „O heiligte Dreifaltigkeit, Voll Majestät und Ehren“⁷⁴. Kai kurių šių autorių giesmės skelbtos ne tik liuteronų ortodoksų, bet ir pietistinės pakraipos giesmynuose.

Šimelpenigis išvertė šias 8 antrojo leidimo priede sudėtas giesmes: „AK Sžirdė! ar girdi grąujent“ (← Sahme's „Hertz! du hörft itzt in den Lüfften“), „BUk Dušėle gátawa“ (← Freysteino „Mache dich mein Geift bereit“), „IAu Grábas cze! cze reiks miegoti“ (← Schmolcko „Das Grab ist da! hie fteh't mein Bette“), „Iėzau miel's! Žodžiui tawam paklusni“ (← Schmolcko „Liebfter Iefu wir find hier, deinem“), „KAip Diewas dėda, tink wiffaip“ (← Rodigasto „Was GOtt thut, das ist wohlgethan“), „3Innau Diewe! man reikent mirti“ (← Schmolcko „Mein GOtt, ich weiß wohl, daß ich sterbe“), „Sztay jėškau fawo Patalėli“ (← Schmolcko „Ich suche dich in meinem Bette“), „TAW dar kruttam' WIEšpatie!“ (← Dacho „Herr, wir wallen fämtlich dir“) (dar žr. 2 lentelę).

Glazeris, kaip minėta, 1735 m. giesmyno leidimui pateikė 18 giesmių. G1735 priede publikuotos šios Glazerio verstos giesmės: „AK bėda man! kad taip labbay“ (← Heermanno „Weh mir, daß ich so oft und viel“), „AK Gėlbejojau! tu manne, išgėlbėk iš Bėdōs“ (← Mollerio „Hilff, Helffer, hilf in Angst u. Noht“), „AK Iėzau, Diewo Awinėl“ (← Mollerio „O Iefu GOTTes Lämmelein“), „AK faldžáufa tu Linkfmybe!“ (← Gerhardto „O du allerfűfte Freude“), „AK tu šwenczáfesifis Diewe, treiopay“ (← Behmo „O Heilige Dreyfaltigkeit“), „DAngun ženg mufu Diewas“ (← Sacerio „GOtt fáhret auf gen Himmel“), „DArrayk, miels Diewe, fu mannim', kaip nori“ (← Bienemanno „HErr, wie du wilt, so fchicks mit mir“), „Iėzau! Dušōs tu Szwiefa“ (← Heldo „Iefu meiner Seelen Licht“), „Iėzau, kas Ronūfa tawo, jėška“ (← Dacho „Wer, o Iefu, deine Wunden“), „Iėzau! tawo gillos Ronos“ (← Heermanno „Iefu, Deine tieffe Wunden“), „Iėy uż manne ftow Diewas“ (← Gerhardto „Ist GOtt für mich, so trete“), „Ką gaišstate Padūnai!“ (← Risto „Auf, auf, ihr Reichs=Genossen“), „LInkfmay turrim atfitiefti“ (← Gerhardto „Fröhlich sol mein Hertz e springen“), „PAffirúpikit Žmonėles“ (← Gotterio „Schaffet, schaffet Menfchen=Kinder“), „SWiete, aš tawes nubōdes“ (← Albino „Welt Ade ich bin dein müde“), „TAWėpi, Iėzau, ateimi“ (← Rōlingo „Ich komme, Iefu, her zu dir“), „3Mogus aš bėdnas nieks efmi“ (← Gigaso „Ich armer Menfch doch gar nichts bin“) (dar žr. 2 lentelę).

Dar viena, aštuonioliktoji, kriptonimu „F. U. G. P. D.“ pažymėta giesmė „NAktis dabbar prašoko jau“ („Die Nacht jetz und vergangen ist“), kuri buvo skelbiama ir vėlesniuose leidimuose, gali būti, kaip manoma, originalus Glazerio kūrinys⁷⁵.

Paties Glazerio parengtas neoficialus pietistinio repertuaro giesmynas *Kėlos nobažnos Giesmes* pasirodė Halėje po metų – 1736 m. Nė vienas šio leidimo egzemplio-

74 Plačiau apie giesmės autorystę ir jos variantus žr. Fischer 1879, 165.

75 Bense 2001, 184–186; taip pat žr. Michelini

2009, 112. Šios giesmės vokiško šaltinio rasti nepavyko nei ankstesniems tyrėjams, nei šio straipsnio autorei.

rius nėra žinomas⁷⁶, tad nesama duomenų apie jo turinį. Remiantis antriniais šaltiniais manoma, kad jį sudarė 78 Glazerio ir 2 Kaukėnų (vok. *Kaukehnen*) kunigo Jono Berento (Johann Behrendt, 1691–1749) giesmės, verstos daugiausia iš Johanno Anastasijaus Freylinghauseno (1670–1739) giesmyno *Geistreiches Gesang-Buch* (Halė, 1704) ir Georgo Friedricho Rogallio giesmyno *Kern Alter und Neuer Lieder* (Karaliaučius, 1731)⁷⁷. Galimas dalykas, kad Glazerio giesmyne buvo publikuota dalis G1735 paskelbtų giesmių⁷⁸. Kad ir kaip būtų, neabejotina viena: Glazerio giesmės pirmiausia pasirodė ne jo paties, o Berento giesmyno antrajame leidime⁷⁹.

Po trejų metų, 1738-aisiais, išspausdintą trečiąjį Berento giesmyno leidimą sudarė lygiai tiek pat giesmių kaip ir antrąjį – 360. Nors nežinoma nė vieno egzemplioriaus, tačiau šitaip teigė Kvantas 1745 m. pasirodžiusio penktojo leidimo pratarmėje: „so ist die Zahl in der ersten von 1732. auf 335. **in der dritten auf 360.** und in dieser Auflage auf 408 aufgewachsen“⁸⁰. Atsižvelgiant į tai, kad 1738 m. leidime bendras giesmių skaičius nepakito, tikėtina, kad jame giesmių nei pridėta, nei iš jo išimta, kitaip tariant, kad perspausdintos tos pačios G1735 giesmės. Ar trečiasis buvo identiškas antrojo perspaudas su pagrindine dalimi ir priedu, ar vientisas giesmynas, atsiradęs antrojo leidimo priedo giesmės sukėlus į pagrindinę dalį, atsakyti neįmanoma, kol nerastas nė vienas 1738 m. egzempliorius ar bent patikimas jo aprašas. Tepridurtina, kad 1740 m. pasirodęs ketvirtasis leidimas jau buvo keliomis dešimtimis giesmių papildytas: pasak Ostermejerio, jį sudarė 400 giesmių⁸¹. Tai suponuoja, kad iškart po Berento mirties (jis mirė 1737 m. balandžio 14 d.) giesmyno tobulinimo ir gausinimo darbai kiek pristojo, o atgijo tik tuomet, kai jais rūpintis pavesta Šimelpenigiui.

Remiantis išlikusiais giesmyno leidimais, Kvanto pratarmėmis ir Ostermejerio tvirtinimais, galima teigti, kad giesmių skaičius Berento giesmynuose tolydžio augo taip: 335 (1732)⁸² → 360 (1735)⁸³ = [360] (1738)⁸⁴ → [400] (1740)⁸⁵ → 409 (1745)⁸⁶ → 417 (1748)⁸⁷. Kaip matyti, antrasis leidimas buvo nemenkai papildytas, tačiau di-

76 LB I 110, Nr. 286; Michelini 2009, 132.

77 LB I 110, Nr. 286.

78 Kol nerasta nė vieno 1736 m. Glazerio giesmyno egzemplioriaus, apie jo repertuarą spręsti sudėtinga. Kol kas tegalima konstatuoti, kad išlikusiame 1740 m. Karaliaučiuje pasirodžiusiame Glazerio giesmyne (Karaliaučius, 1740, toliau – GG1740), kuris laikomas trečiuoju leidimu, tėra vos trys G1735 publikuotos Glazerio giesmės: „DAngun ženg mufû Diewas“ (G1735 407–408, GG1740 39), „Ièžau! Dußòs tu Szwiefa“ (G1735 401–403, GG1740 28), „SWiete, aß tawes nubòdes“ (G1735 428–429, GG1740 118). Už duomenis iš GG1740 dėkoju dr. Mindaugui Šinkūnui.

79 Taip pat žr. Ostermeyer 1793, 129; Ostermejeris 1996, 363.

80 Cit. iš Michelini 2010, 49, išn. 279.

81 Ostermeyer 1793, 111; Ostermejeris 1996, 356.

82 G1732; taip pat žr. Quandt 1735-12-01, [VI].

83 G1735; taip pat žr. Quandt 1735-12-01, [VI].

84 Kvanto pratarmė 1745 m. leidimui (žr. Michelini 2010, 49, išn. 279).

85 Ostermeyer 1793, 111; Ostermejeris 1996, 356. Be to, Ostermejeris teigė, kad du leidimai buvo papildyti 66 giesmėmis. Tai šiedu leidimai: antrasis (1735) ir ketvirtasis (1740) (plg. LB I 46, Nr. 137).

86 Kvantas minėjo 408 šio leidimo giesmes (žr. jo pratarmės citatą anksčiau), tačiau iš tiesų jį sudaro 409 (LB I 46, Nr. 139; Kaunas 1996, 166; Michelini 2009, 115; Michelini 2010, 49 ir išn. 279).

87 G1748; taip pat žr. Quandt 1748-03-01, [VI].

džiausias proveržis regimas ketvirtajame: praėjus penkeriems metams nuo trečiojo giesmynas pasipildė keturiasdešimčia giesmių.

4.2.2. GIESMIŲ KALBOS REDAGAVIMO POLINKIAI. Lyginant su pirmuoju giesmyno leidimu matyti, kad antrasis ne tik buvo struktūriškai pertvarkytas ir papildytas naujomis giesmėmis, bet ir taisyti iš pirmojo perimti tekstai. Tai ne vien spaudos klaidų taisymas, bet ir kalbos redagavimas. Įvairovės 1732 m. tekstuose veikiausiai buvo likusios dėl dviejų priežasčių: kalbos požiūriu iki galo liko nepataisytos senosios giesmės ir nesuvienodintos kelių Prūsijos Lietuvos kunigų verstos naujosios. 1735 m. leidime giesmių redagavimas apėmė iš esmės visus kalbos lygmenis: pradedant fonetika ir baigiant sintakse, dėmesys telktas ir į ortografiją, ir į punktuaciją, tačiau visa tai daryta skirtingu mastu.

Berento dėmesį lietuviškų raštų kalbos kokybei liudija jau minėtas 1729 m. kovo 20 d. jo laiškas Francke'ui. Kitaip nei vertėjai, kurie nurodyti kriptonimais prie giesmių (žr. anksčiau – 4.1.1), jų redaktorius niekur nepaminėtas. Kai 1735 m. rengtas antrasis giesmyno leidimas, Berentui buvo sukakę šešiasdešimt aštuoneri, apie senkančias jėgas jis buvo užsiminęs dar aname laiške (citata žr. 4.1.2). Tegalima spėti, kad redaguojant giesmes ne tik 1732 m., bet ir 1735 m. Berentui talkino visai šalia Įsruties, Jurbarko (vok. *Georgenburg*), tebekunigavęs Petras Gotlybas Milkus⁸⁸ – jiedu drauge dirbo ir prie pirmosios lietuviškos Biblijos (Karaliaučius, 1735). Savo indėlį į 1732 m. leidimą Milkus liudijo 1731 m. balandžio 23 d. prašyme, teigdamas, kad ne tik išvertė daug naujų giesmių, giesmyną perrašė, bet ir jį „patobulino“ ar „pataisė“: „habe ich das Littaufche Gefang=||Buch **verbeßert**, abgefchrieben, und viele neue Lieder überfetzt“⁸⁹. Kad Milkus prisidėjo redaguojant bent pirmojo leidimo giesmes, suponuoja ir Ostermejerio teiginiai⁹⁰.

Analizuojant G1735 tekstų redagavimo tendencijas, daugiausia ryškėja ortografijos taisyčių. Pirmiausia į akis krinta tai, kad G1732 surinkta ligatūra <ij>, žyminti ilgąjį balsį [iː], G1735 nuosekliai keista į <y> (beje, <ij> dažniau vartota 1732 m. leidimo pradžioje senosiose giesmėse), t. y. [iː] <ij> → <y>, pvz.: *Czijftijbe* G1732 2 → *Czyftybe* 'dorumas' G1735 4, *lijgus* G1732 1, 7 → *lygus* G1735 3, 10, *Linkfmijbe* G1732 5 → *Linkfmybe* G1735 8, *Sijla* G1732 2 → *Syla* 'jėga' G1735 4, *Stipprijbe* G1732 5 → *Stipprybe* G1735 9, *Sugrijžimmas* G1732 1 → *Sugryžimmas* G1735 3. Danieliaus Kleino gramatikoje *Grammatica Litvanica* (Karaliaučius, 1653, toliau – *KIG*) kodifikuoti du rašmenys ilgajam balsiui [iː] žymėti: <ij> ir <y> (*KIG* 8), abu jie pramaišiu šiame gramatikoje ir vartoti, bet po metų pasirodžiusioje jos santraukoje *Compendium Litoanico-Germanicum* (Karaliaučius, 1654, toliau – *KIC*) diegtas jau tik <y> (*KIC* 7). Pastarasis vėliau iš esmės vartotas ir Kleino giesmyne (1666), išskyrus porą atvejų, ir antrajame šio giesmyno leidime (1685), pasirodžiusiame Jono Rikovijaus rūpesčiu. Vis dėlto ligatūra <ij> atgi-

⁸⁸ Milkus 1735 m. rudenį gavo paskyrimą į Mielkiemį (vok. *Mehlkehmen*), o 1736 m. pradžioje tenai išsikėlė (*QPP* IV 47r; Pastenaci 1757, 58; Arnoldt 1777, 120).

⁸⁹ Mielcke 1731-04-23, 21r; publikuota: Triškaitė, Sidabraitė 2019, 94–106.

⁹⁰ Žr. Ostermeyer 1793, 113; Ostermejeris 1996, 357.

jo Frydricho Zigmanto Šusterio parengtame trečiajame leidime (1705), kuris, jau minėta, buvo Berento giesmyno pirmojo (1732) leidimo pagrindas, tad, matyt, iš ten ji ir perimta (plg. Kleino giesmėje „Mleli Krikščionis kelkities“ vartoto žodžio *kryžius* rašybą giemynuose nuo 1666 m. iki 1735 m.: *kryžaus* K1NG 5 = *kryžaus* RG 5 → *krijžaus* ŠG 5 = *Krijžaus* G1732 3 → *Kryžaus* G1735 5).

Dar vienas iš nuoseklių taisyčių yra rašmens <ž> vartojimas vietoj <3> garsui [ž] ir [ž'] žymėti (tiesa, G1732 retkarčiais jau pasitaikydavo <ž>), t. y. [ž] ir [ž'] <3> → <ž>, pvz.: *Žémês* G1732 6, 153 → *Žémês* G1735 9, 175, *Žegnone* G1732 152 → *Žegnone* G1735 175, *Žmogus* G1732 3 → *Žmogus* G1735 5, *Žmonû* G1732 153 → *Žmonû* G1735 175, *Žodis* G1732 1 → *Žodis* G1735 3. Tačiau yra likusių ir nepataisytų žodžių, pvz.: *Žénklai* G1732 1 = *Žénklai* G1735 3. Kleino gramatikose garsams [ž], [ž'] žymėti į lietuvišką raidyną buvo įtraukta ir vartota <ž>, bet analogiškos didžišios raidės nebūta, šiam tikslui būdavo pasitelkiama <3> (K1G 2; K1C 2). Nevartota <ž> ir Kleino giesmyne, manoma, kad jos tuomet dar neturėjo Reussnerių spaustuvių⁹¹. Atkreiptinas dėmesys, kad G1735 regimas spaudmuo <ž> savo grafika primena <ž>, nes, kitaip nei <3>, neturi išskeltinės, t. y. spaudmens viršutinė dalis iš esmės užima tik vidurinę eilutės zoną, veikiausiai dėl to, kad eilutėje tilptų diakritikas <'>. Vis dėlto tuo, kad šis spaudmuo laikytinas didžiąja raide, abejoti neleidžia kur kas stambesnis šios raidės korpusas nei analogiškos mažšiosios.

Garsui [ę], tiek kirčiuotam, tiek nekirčiuotam, žymėti vietoje rašmens <e> nuosekliau vartojamas <è>, t. y. [ę] <e> → <è>, pvz.: *Czefu* G1732 195 → *Czèfu* G1735 224, *Beda* G1732 195 → *Bèda* G1735 224, *Bedoje* G1732 194 → *Bèdoje* G1735 224, *bedniemus* G1732 196 → *bèdniemus* G1735 225, *dekawofu* G1732 197 → *dèkawofu* G1735 226, *gèlbek* G1732 195 → *gèlbèk* G1735 224, *Linkšmybej'* G1732 195 → *Linkšmybèj'* G1735 224, *fulaukem* G1732 3 → *fulaukèm* G1735 4. Rašmuo <è> į lietuvišką raidyną buvo įdiegtas Kleino ir 1735 m. jau turėjo bemaž aštuoniasdešimties metų vartojimo tradiciją, tik Kleinas šiuo rašmeniu iš esmės atspindėdavo kirčiuotą garsą (K1G 5; K1C 5).

Antrajame leidime išvelgtinos ir pastangos labiau diferencijuoti [i] bei [i:], tiksliau tariant, ilgasis balsis [i:] dažniau žymėtas dar Kleino šiuo tikslu nuosekliau imtu vartoti rašmeniu <y> (K1G 8–9; K1C 7), t. y. [i:] <i> → <y>, pvz.: *Gimditojus* G1732 109 → *Gimdytojus* G1735 127, *Karžigis* G1732 6 → *Karžygis* G1735 9, *klaufifu* G1732 108 → *klaufyfu* G1735 126.

Kleino gramatikose įtvirtintą dvejoją kirčiuotos veiksmažodžių priesagos -ėti rašymą, tiksliau tariant, vienos formose su <è>, o kitose su <é> (K1G 5, 108–112), G1735 linkstama koreguoti: rašmuo su cirkumfleksu <è>, kuris dar pasitaikydavo tiek senosiose, tiek naujosiose 1732 m. leidimo giesmėse, G1735 keičiamas į <é>, t. y. [ę:] <è> → <é>, pvz.: Kleino giesmėse *kentèti* G1732 3 → *kentèti* G1735 5, *turrèti* G1732 3 → *turrèti* G1735 5; taip pat kai kuriose kirčiuotose šaknyse, pvz.: *ne pasfimegft'* G1732 108 → *ne pasfimegft'* G1735 126, *Padèk* G1732 3 → *Padèk* G1735 5; Šimelpenigio giesmėje *ifidèk* G1732 360 → *ifidèk* G1735 2.

⁹¹ Šinkūnas 2008, 28.

Kita vertus, veiksmažodžių priesagos *-oti* rašyboje matyti priešinga tendencija: stengiamasi vartoti <ô> su cirkumfleksu, kaip rekomenduota Kleino gramatikoje (KIG 107, 115–116), t. y. [oː] <o> → <ô>, pvz.: *giedot* G1732 408 → *giedôt* G1735 397. Minėtini ir tokie <o> keitimo <ô> atvejai: *Pakolgi* G1732 105 → *Pakôlgi* G1735 123, *prišok* G1732 196 → *prišôk* G1735 225, *wienok* G1732 106 → *wienôk* G1735 124.

Kleino kodifikuotas diakritinis rašmuo <ć> minkštajai afrikatai [č'] žymėti (KIG 4–5) G1732 buvo gana sistemingai vartotas tiek senosiose, tiek naujosiose giesmėse, tačiau rengiant G1735 nuosekliai keistas į dviraidį rašmenį <c3>, drauge atsisakant ir priebalsio minkštumą žyminčio <i>, t. y. [č'] <ć> → <c3>, pvz.: *dáranćius* G1732 195 → *dáranćzus* G1735 224, *gallėćiau* G1732 105 → *gallėćzau* G1735 122, *jaućiu* G1732 106 → *jaućzu* G1735 123, *Krikšćionis* G1732 139, 362 → *Krikšćzonis* G1735 161, 18⁹², *linkfminnanćiam* G1732 106 → *linkfminnanczám* G1735 123, *wáikšćioja* G1732 363 → *wáikšćzjoja* G1735 18, *Wenćiawonės* G1732 110 → *Wenćzawonės* 'santuokos' G1735 127.

Palatalizaciją žyminčios raidės <i> atsisakoma ir kitais atvejais, pvz.: *didžios* G1732 360 → *didžos* G1735 2, *Edžiofa* G1732 6 → *Edžofa* G1735 9, 10, *geidžiu* G1732 204 → *geidžu* G1735 238, *pakutawojancziam* G1732 6 → *pakutawojanczám* 'atgailaujanciam' G1735 9, *fiufi* G1732 195 → *fufi* G1735 224⁹³. Su <i> atsisakymu veikiausiai yra susijusi ir prieveiksmio *čia* rašybos vienodinimo kryptis, pvz.: *Czia* G1732 6 → *Cze* G1735 10, *czia* G1732 6 → *cze* G1735 9.

Stengtasi sudėti kirčio diakritikus, tiksliau – akūtą, kuris žymėjo kirčiuotą skie-menį, o dedamas ant dvibalsių ir mišriųjų dvigarsių, drauge atspindėjo ir tvirtaprade-priegaidę, pvz.: *Gelbetojis* G1732 361 → *Géłbetojis* G1735 6, *gelbt* G1732 183 → *gélbt* G1735 212, *Meilės* G1732 199 → *Méilės* G1735 230, *Pagalbôs* G1732 195 → *Pagáłbôs* G1735 224, *perfakyti* G1732 109 → *pérřakyti* G1735 127, *prikelk* G1732 2 → *prikéłk* G1735 4, *ramdik* G1732 2 → *rámđik* G1735 4.

1732 m. leidimo senosiose giesmėse vis dar prasprūstančios moteriškosios giminės vienaskaitos įnagininko ir vyriškosios giminės vienaskaitos inesyvo galūnės su <a> ir <è>, kaip rekomenduota Kleino gramatikose (KIG 39, 45), G1735 keistos į paprastas <a> ir <e>, pvz.: instr. sg. f. *Dėkâ* G1732 109 → *Dėka* G1735 127, *Lofkâ* G1732 122 → *Lofka* 'malone' G1735 139, *Malonė* G1732 186 → *Malone* G1735 216, *tawâ Rankâ* G1732 41 → *fawa Ranka* G1735 54, iness. sg. m. *Amžė* G1732 122 → *Amže* 'amžiuje' G1735 139, *Staldė* G1732 7 → *Stalde* 'tvarte' G1735 10, *Swietė* G1732 200 → *Swiete* 'pasaulyje' G1735 232, *Tikkėjimė* G1732 190 → *Tikkėjime* G1735 219, *Wargė* G1732 187 → *Warge* G1735 216. Vis dėlto G1735 pasitaiko ir nepataisytų žodžių, pvz.: *Patogummė* G1732 90 = *Patogummė* G1735 109.

Atskirą redagavimo atvejį sudaro veiksmažodis *džiaugtis* ir išvestinės jo formos. Antai liepiamosios nuosakos vienaskaitos ir daugiskaitos antrajame asmenyje fonetinė rašyba su <k> G1735 lietuviškų giesmių rodyklėje sistemingai keista į priebalsių samplaiką <gk>, pvz.: *Džaukis* G1732 [412] → *Džaugkis* G1735 [436], *džaukis* G1732 [413] →

⁹² Kleino gramatikose šis giesmėse itin dažnas žodis rašytas dvejopai: *Krikšćzonis* (KIG 4, 47[a]) ir *Krikšćionis* (KIC 24).

⁹³ Kleino gramatikose įteisinta tokia rašyba: *fufti*, *fuftas* (KIG 12; KIC 9).

džaugkis G1735 [437], *džaukitės* G1732 [413] → *džaugkitės* G1735 [437], *džaukities* G1732 [416] → *džaugkities* G1735 [440]⁹⁴, tačiau pačiose giesmėse dažniausiai likdavo fonetinė rašyba. Daiktavardis *džiaugsmas*, 1732 m. leidime retkarčiais parašytas fonetiškai, G1735 rašomas morfologiškai, pvz.: *Džaukfjmė* G1732 7 → *Džaugfme* G1735 10. Beje, Kleino gramatikoje kodifikuota dvejopa šio daiktavardžio rašyba: ir morfologinė *džaugfmas*, ir fonetinė *džaukfmas* (KIG 5, 12, 16), o veiksmažodžio formos, kuriose [g] dėl asimiliacijos virsta [k], pavyzdžiui, *džiaugtis*, rašomos morfologiškai (KIG 87).

Kartais atsisakoma apostrofo, vartojamo po priebalsio vietoje nukritusio galūnės ar baigmens balsio – tai dažniausiai sutrumpėjusios postpozicinių vietininkų ir veiksmažodžio formų galūnės, pvz.: *pagirkim’* G1732 8 → *pagirkim* G1735 11, *Softan’* G1732 1 → *Softan* G1735 3, *Swietan’* G1732 4 → *Swietan* G1735 6, *Szwiefon’* G1732 107 → *Szwiefon* G1735 125, taip pat *wiffad’* G1732 1 → *wiffad* G1735 3, *kartunt’* G1732 3 → *kartunt* ‘kada nors’ G1735 5. Kita vertus, daug kur apostrofas tebėra išlikęs, pvz.: Šimelpenigio giesmėje *dėkawokim’*, *dūkim’* G1732 363 = *dėkawokim’*, *dūkim’* G1735 28. Kleino gramatikos įtvirtino fakultatyvią apostrofo vartoseną, anot paties autoriaus, jis vartotinas pagal norą (KIG 20).

Fonetiniam lygmeniui priskirtinų taisyčių pastebėta vos vienas kitas. Antai koreguojami [o·] ir [uo] mišimo atvejai, atsiradę dėl Prūsijos Lietuvos vakarų aukštaičių patarmėms būdingo supanašėjusio šių garsų tarimo, t. y. dėl [o·] dvibalsinimo ir [uo] vienbalsinimo, pvz.: Berento giesmėje *džaugiôs* G1732 183 → *džaugiūs* G1735 212, Šimelpenigio giesmėje acc. pl. m. *jios* G1732 360 → *jūs* G1735 2, o štai Ruigio giesmėje regima atvirkštinio fonetinio reiškimo korekcija: *Waldūnui* G1732 9 → *Waldonui* ‘valdovui’ G1735 12.

Iš morfologijos taisyčių minėtinas vardažodžių daugiskaitos inesyvo galūnės keitimas, pvz.: Ruigio giesmėje iness. pl. m. *Elgimūfa* G1732 8 → *Elgimūfe* G1735 11, *Wargūfa* G1732 8 → *Wargūfe* G1735 11. Kitaip tariant, galūnė koreguota pagal Kleino gramatikoje deklaruotą taisyklę: vyriškosios giminės daugiskaitos inesyvo formose rašoma *-se*, o moteriškosios – *-sa* (KIG 29). Tiek 1732 m., tiek 1735 m. leidime šios taisyklės laikomasi, pavyzdžiui, Šimelpenigio (*Wargūfe* G1732 363 = *Wargūfe* G1735 28), Melkijoro Švobos (Melchior Schwabe, ~1624–1663) (*Wargūfe* G1732 107 = *Wargūfe* G1735 124), taip pat Milkaus (*Griekūfe* ‘nuodėmėse’ G1732 171⁹⁵) giesmėse. Kita vertus, Berento giesmėse ne tik 1732 m., bet ir 1735 m. leidime minėtos formos rašomos su *-sa* (*Elgimūfa*, *Darbūfa* G1732 183 = *Elgimūfa*, *Darbūfa* G1735 212, *Wargūfa*, *wiffūfa* G1732 207 = *Wargūfa*, *wiffūfa* G1735 241, *Prispaudimofa* G1732 203 = *Prispaudimofa* G1735 234), tačiau lietuviškoje jo pratarmėje visais atvejais vartojama *-se*: *Nammūfe*, *Suffiėjimūfe*, *Sutwėrimūfe*, *Darbūfe*⁹⁶. Neaišku, ar taip rašė patys giesmių vertėjai, ar taip taisė giesmyno redaktorius (-iai).

Pasitaiko ir kitokio pobūdžio pavienių morfologijos lygmens korekcijų, pvz.: gen. pl. *Bédū* G1732 6 → gen. sg. *Bédôs* G1735 9.

94 Apie šio veiksmažodžio rašybą Kleino giesmyne žr. Šinkūnas 2008, 29, išn. 44.

95 1735 m. leidime ši Milkaus giesmė nebe-
publikuota (apie tai žr. anksčiau – 4.2.1).

96 Behrendt 1735-12-01, [XI, XIII, XIV].

65 Jono Berento giesmyno *Iš naujo pėrveizdėtos ir pagėrintos Giesmū-Knygos* ir maldyno *Maldū-Knygėlos* antrasis leidimas (1735): nežinotas egzempliorius Prahoje

Leksikos taisyimų taip pat esama, tačiau jie kur kas retesni nei rašybos, pvz.: *Ponui Dievui* G1732 [2] → *Wießpaczui* G1735 [2], *Kryžu 'vargą'* G1732 188 → *Warga* G1735 217, *Márofe* G1732 205 → *Iurofe* G1735 239, *Omen* G1732 3, 198 → *Amen* G1735 4, 228, *O* G1732 75 → *Ak* G1735 89, *ô* G1732 8 → *ir* G1735 11, *wallūti 'valdyti'* G1732 177, [414] → *waldyti* G1735 201, [439].

Dar mažiau pastebėta sintaksės taisyimų. Pavyzdžiui, Šimelpenigio verstos advento giesmės „AK kaipgi aš wertingay“ devintose strofos pradžioje koreguota žodžių tvarka: *Nei rupgi jums atboti* G1732 360 → *Neigi jums rūp atbóti* G1735 2.

Redaguojant giesmes G1735 nemažai dėmesio skirta ir skyrybai. Iš tokių taisyimų pirmiausia minėtinos pastangos išskirti pirmajame leidime neišskirtus kreipinius, ypač lietuviškų giesmių rodyklėje (giesmėse neretai likdavo nekeista), pvz.:

G1732 138 Iėzau per fawą šwentą Kuna

G1735 161 Iėzau, per fawą šwentą Kuna

G1732 383 Iežau mielaffis manņe

G1735 149 Iežau mielaffis, manņe

G1732 187 Sułk Diewe fawą Angela

G1735 216 Sułk, Diewe, fawą Angela

Lygiai tokio paties pobūdžio taisyimų esama ir vokiškų giesmių, t. y. lietuviškų vertimų originalų, pavadinimuose, pvz.:

G1732 194 HErr IEfu Chriřt ich řchrey zu dir

G1735 223 HErr IEfu Chriřt, ich řchrey zu dir

Kita vertus, pasitaikė ir hiperkorekcijos atvejų, kai kablelis įrašytas ten, kur jo visai nereikėtų, pavyzdžiui, prieš kreipinius jungiantį jungtuką *ir*:

G1732 153 Diewe Tėwe, Sūnau ir Dwafe šwentoji

G1735 175 Diewe Tėwe, Sūnau, ir Dwafe šwentoji

Kableliu atskiriamos vienuose sakinių dalys ir vienuose sudėtinio sakinio dėmenys – tiek susieti bejungtukių ryšiu, tiek priešpriešos jungtukais, pvz.:

G1732 4 Iř ten Iis pareiřes fúdit' nufileiřes

G1735 7 Iř ten Iis pareiřes, fúdit' nufileiřes

G1732 192 už tai jam dekawofi tikt' iškentėk kantray

G1735 204 už tai jam dekawofi, tikt' iškentėk kantray

G1735 pastebėtos bei taisytos pirmajame leidime likusios spaudos klaidos, t. y. įrašytos trūkstamos raidės, išbrauktos pridėtos raidės, keistas neteisingai surinktas spaudmuo, pvz.: *linfmin* G1732 383 → *linkfmin* G1735 149, *linkfimina* G1732 8 → *linkfmina* G1735 11, *jon's* G1732 362 → *Ion's* G1735 8. Antra vertus, G1735 taip pat neišvengta spaudos klaidų, pvz.: *ařwieceze* G1735 3 (plg. *apřwieceze* G1732 2), *Danguje* G1735 11 (plg. *Danguje* G1732 8), *paklydam* G1735 148 (plg. *paklydau* G1732 382) ir kt. Be to, G1735 liko nepastebėtos ir nepataisytos kai kurios G1732 buvusios spaudos klaidos, pvz.: *del do* (G1732 6) = *del do 'dėl to'* (G1735 10).

Apibendrinant pasakytina, kad pirmajame leidime dar buvo likę nemažai kalbinių relikvų iš ankstesnių giesmyių, o antrajame giesmių kalba redaguota kur kas labiau ir radikaliau. G1735 giesmių redagavimo apžvalga atskleidžia dvi gana priešingas tendencijas: viena vertus, siekta nuosekliau laikytis kai kurių Kleino gramatikose kodifikuotų ortografijos taisyklių, kurios praktiškai buvo įtvirtintos 1666 m. išleistame jo giesmyne (pavyzdžiui, G1735 ilgasis balsis [iː] dažniau žymėtas <y>, priesagos -oti veiksmažodžius linkta rašyti su <ô>), antra vertus, kur kas dažniau stengtasi tolti nuo kai kurių Kleino deklaruotų taisyklių (pavyzdžiui, G1735 nuosekliai vengta rašmens <ê> ir palatalizaciją žyminčio <i>, nebetaikytas diferencinis morfologinių formų skyrimas rašmenimis <â> ir <è> moteriškosios giminės vienaskaitos įnagininko ir vyriškosios giminės vienaskaitos vietininko galūnėse, kirčiuotose veiksmažodžių priesagose -ėti rašmenį <ê> su cirkumfleksu linkta keisti į <è> ir pan.). Vis dėlto tenka konstatuoti, kad G1735 senųjų ir naujųjų giesmių tekstai pagal pasirinktus principus galutinai nebuvo suredaguoti, juose liko įvairovės. Tai galėjo lemti kelios priežastys: 1) tekstai redaguoti ne vieno asmens, 2) redagavimo principai iki galo griežtai neapsibrėžti, 3) redagavimui stigo laiko – šitai, beje, suponuoja Kvanto teiginys pratarmėje (žr. anksčiau – 4.1.1), tai labai tikėtina ir dėl to, kad tuo pačiu metu rengta lietuviška Biblija.

5. MALDYNAS. 1735 m. išleistą maldyną sudaro maldos, kolektos ir Kristaus kančios istorija – šie tekstai suskirstyti į 9 temines grupes. Be to, pačioje pradžioje, antraštinio lapo (žr. 3 pav.) verso pusėje, įdėtos 9 Biblijos citatos apie maldos būtinumą („Apie Maldôs diddî Priwálîma“ iš Ps 50,15, Iz 55,6, Jok 4,2), meldimosi būdą („Apie tikkrą Budą Diewą melftîfî“ iš Jn 4,23, Jn 16,23, Jok 4,3) ir maldos galią bei naudą („Apie Maldôs diddî Macnummą ir Náuda“ iš Sir 35,17–18, Jok 5,16, Apd 4,31), toliau eina „Malda, kad Diew’s fawo Dwafę mums priftotu / Diewą tikkray melftîfî“, po kurios prasideda pagrindinė maldyno dalis, o pabaigoje pridėtas turinys, arba maldyno tekstų teminių grupių rodyklė, „Prirodijimas Wîffû Maldû“ (maldyno struktūrą žr. 3 lentelėje).

M1735 struktūriniai dėmenys	M1735 puslapiai
1. Įvadinė dalis	[2]–4:
Biblijos citatos apie maldą ir meldimąsi	[2]
„Malda, kad Diew’s fawo Dwafę mums priftotu / Diewą tikkray melftîfî“	3–4
2. Maldos	4–174:
„I. Maldos, Wîffûfa Bažnyczofo / Nedêlêš=Priffiwertîmo ir šwentomis Dienomis po Mišôs melftîfî lieptos“	4–27
„II. Maldos ant Szwenczû“	28–67
„III. Maldos ant Szwentû Dienû“	67–73
„IV. Maldos Prie Spáwedôs bey Diewo Stalo atenczujû“	73–101
„V. Maldos Wîffokiofo ir ypaczjofo Bêdofa“	102–145
„VI. Maldos Ant Ryto Méto, ir ant Wákaro“	146–166
„VII. Maldos Liggoniêš, ir Smertiêš Czêfe“	166–174

<i>M1735</i> struktūriniai dėmenys	<i>M1735</i> puslapiai
3. Kolektos	174–186:
„VIII. Kollektos, arba Maldos, kaip Nedėlės taip ir šventomis Dienomis per wiffa Meta / giedamos“	174–186
4. Kristaus kančios istorija	186–215:
„IX. Apie Kriftaus Kentėjima“	186–215
5. Maldyno turinys, arba tekstų teminių grupių rodyklė,	216
„Prirodijimas Wiffū Maldū“	

3 lentelė. *M1735* struktūra

Kvantas pratarmėje teigė, kad 1732 m. giesmynas pasirodęs drauge su pataisytu ir papildytu maldynu („die neue Sammlung der Lieder [...] zuerft 1732. nebft dem verbefferten und vermehreten Gebet=Buch ausgefertiget worden“⁹⁷), tačiau nė žodžiu neužsiminė, ar maldynas bent kiek tobulintas jį leidžiant antrą kartą. Palyginus abu maldyno leidimus, matyti, kad 1735 m. jo struktūra iš esmės išlaikyta tokia pati, kokia buvo 1732 m.: tiek pirmajame, tiek antrajame leidime jį sudaro į 9 temines grupes suskirstyti tekstai (žr. 3 lentelę). Kad tai nebuvo ankstesnio leidimo perspaudas, pirmiausia liudija apimtis: *M1732* sudaro 220 puslapių, o *M1735* – 216. Be to, pastarojo tekstai buvo redaguoti (žr. toliau). Vienintelis sandaros skirtumas galėjo būti 1735 m. maldyno pabaigoje pridėtas vieno puslapio „Prirodijimas Wiffū Maldū“ (*M1735* 216) – šio turinio, arba teminių grupių rodyklės, 1732 m. leidime, kaip galima spėti iš Berlyne saugomo šiuo metu žinomo vienintelio egzemplioriaus, regis, dar nebuvo.

Maldyne matyti beveik tos pačios tekstų kalbės redagavimo tendencijos kaip ir giesmyne. Bene daugiausia rašybos taisymų, iš kurių dažniau pasitaiko šie:

a) [č] <ć> → <c> (sykiu atsisakant priebalsio minkštumą žyminčio <i>), pvz.: *Bážnyčioje M1732* 40 → *Bážnyczoje M1735* 40, *Szwenćiū M1732* 20 → *Szwenczū M1735* 20, *Trécia M1732* 16 → *Trécza M1735* 16;

b) [ę] <e> → <è>, pvz.: *Dekawone M1732* 90, 138 → *Dékawone M1735* 87, 135, *Iezus M1732* 21 → *Iėjus M1735* 20, *priemės M1732* 20 → *priémės M1735* 20, *Santewonimis M1732* 21 → *Santéwonimis M1735* 21;

c) [ž] ir [ž'] <ż> → <ź>, pvz.: *Žmonū M1732* 172 → *Žmonū M1735* 167, *Žmones M1732* 172 → *Žmones M1735* 168, *Žaiždom's M1732* 177 → *Žaiždom's M1735* 172, *Žmogaus M1732* 178 → *Žmogaus M1735* 173.

d) kirčio diakritiko – akūto – dažnesnis vartojimas, pvz.: *Daiktus M1732* 22 → *Dáiktus M1735* 22, *Dowana M1732* 138 → *Dówana M1735* 134, *Pakajaus M1732* 138 → *Pakájaus 'ramybės' M1735* 134, *Paweikfla M1732* 22 → *Pawéikfla M1735* 22, *ten M1732* 22 → *tén M1735* 22.

⁹⁷ Quandt 1735-12-01, [V]. Apie Berento atliktus Kleino maldyno pakeitimus žr. Os-

termeyer 1793, 143–144; Ostermejeris 1996, 371.

Pasitaiko morfologijos lygmens korekcijų, pvz.: *mieláufo* M1732 22 → *mieláufojo* M1735 21, *Gawènofe* G1732 45 → *Gawènofa* G1735 43.

Retkarčiais keista leksika, pvz.: *išdūtos* M1732 [1] → *furašyotos* M1735 [1], *jaunū* M1732 21 → *mažū* M1735 21, *skaitoma* M1732 85 → *meldžama* M1735 82. Taip pat esti atvejų, kai žodžiai keisti darybos variantais, pvz.: *Apczyftimo* M1732 180 → *Apczyftijimo* M1735 175, *griekinga* M1732 22 → *griešna* M1735 21.

Kiek kitaip nei giesmyne, maldyne esama nemažai sintaksės taisyčių, pvz.: *kaip ant Kuno ir Dušišs* M1732 21 → *kaip ant Kuno taip ir ant Dušišs* M1735 21, *Mišsofa pranešdinei* M1732 22 → *ant Mišsôs pranešdinei* M1735 21, *Išlaikyk mum sawo Žodi Mišsofe* M1732 21 → *Išlaikyk tarp mufū sawo Žodi* M1735 21. Nors maldyno tekstų teminės grupės, kaip minėta, nepakito, tačiau 1735 m. leidime dažnokai koreguoti jų pavadinimai:

a) trumpinta (atsisakant ilgų ir sudėtingų konstrukcijų), pvz.:

- M1732 4 I. Maldos / Wiŕŕufa Prufū Karalaus Žémefa efančiofa Krikščionū Bažnyčiofa / Nedélês=Priffiwertimo / ir šwentomis Dienomis melftis lieptos.
M1735 4 I. Maldos, Wiŕŕufa Bažnyczoŕfa / Nedélês=Priffiwertiŕimo ir šwentomis Dienomis po Mišôs melftis lieptos.
M1732 16 Trécia Malda. Sziokiomis ô ne šwentomis Dienomis Bažnyčiofa po Mišū meldžama
M1735 16 Trécza Malda. Sziokiomis ô ne šwentomis Dienomis

b) plėsta ir tikslinta (paprastai priduriant tikslinimo funkciją atliekantį priedėlį), pvz.:

- M1732 42 S. Dienoj' Pranešimmo Maryôs
M1735 41 Dienoj' Pranešimmo arba Apíakimo Maryôs
M1732 72 Malda pirm' Mišôs
M1735 69 Malda pirm' Mišôs arba Kožoniês
M1732 59 Ant Szwentês Sz. Iono
M1735 57 Ant Szwentês Szw. Iono Krikštytojo

c) performuluota (dažniausiai keičiant žodžių tvarką, vietoj žodžių junginių var-tojant sudurtinius žodžius, prielinksnes konstrukcijas keičiant padalyvinėmis), pvz.:

- M1732 21 Ant Naujo Méto / Malda taip meldžama
M1735 21 Malda ant Naujo Méto
M1732 51 Szwenteje Szeštinnū / arba Užžengimo Krištaus Danguna
M1735 50 Szwenteje Szeštinnū / arba Krištaus Dangun=žengimmo
M1732 66 Malda Dienoj' Páftniko / ar Pakutôs
M1735 64 Malda Priffiwertimmo= arba Páftniko Dienoje
M1732 99 Dekawóne Po=Priėjimo prie Diewo Stálo
M1735 96 Dekawóne Iau priėjus prie Diewo Stálo

Kaip ir giesmyne, maldyne nemažai dėmesio skirta ir skyrybai, pvz.:

M1732 21 Dūk kad mes [...] tikkētumbim

M1735 20 Dūk, kad mes [...] tikkētumbim

M1732 20 tawo Sunus Iėzus Kriftus mufū Išganytojis

M1735 20 tawo Sunus, Iėzus Kriftus, mufū Išganytojis

M1732 22 Tu šwentaffis Diewe,

M1735 22 Tu, šwentaffis Diewe,

Kitaip nei giesmyne, tiek 1732 m., tiek 1735 m. leidimo maldyno antraštiniame lape nurodytas kriptonimas byloja, kad jį peržiūrėjo Įsruties bažnytinės apskrities arkipresbiteris, arba vyriausiasis kunigas, Jonas Berentas: „Maldū=Knygėlos [...] furašytos / nūg M. *Daniele Kleinio*, Lietuw. Klebono Tilžėj. ir šwėžey **perweizdėtas P. J. B. Arch. Inft.**“ (M1735 [1], taip pat žr. M1732 [1]).

6. AMŽININKAI APIE JONO BERENTO LITUANISTINĘ VEIKLĄ. XVIII a. šaltiniuose apibendrinant Berento lituanistinę veiklą tarp svarbiausių jo nuveiktų darbų visuomet minimas ir giesmynas. Tiesa, apie maldyną šiuo metu žinomuose šaltiniuose neužsimenama, bet veikiausiai tik dėl to, kad šis leistas kartu su giesmynu, tad suvoktas kaip neatsiejama jo dalis. Antai prie Berento našlės Onos Dorotėjos (Anna Dorothea Behrendtin) 1740 m. lapkričio 3 d. prašymo archyvo byloje pridėtame Prūsijos Karalystės valdininkų 1745 m. sausio 26 d. rašte teigiama, kad Berento nuopelnai rengiant pirmąją lietuvišką Bibliją, giesmyną ir katekizmą (apie jį dar žr. 4.1.2) amžinai liks lietuvių tautos atmintyje:

ihr feel. Ehe=Mann || durch die Edirung der erften **Litthaufchen** || **Biebel**, **Gefang=Buchs** und *Catechismi* || sich beÿ der Litthaufchen *Nation* ein || ewiges und rühmliches Andenken geftiffet || hat⁹⁸.

Berento veřstos giesmės, giesmynui parašyta pratarmė ir viso giesmių rinkinio tikrinimas bei taisymas greta lietuviškos Biblijos minėtas ir Friedricho Pastenaci'o Įsruties bažnytinės apskrities kunigams skirtame žinyne *Kurzgefaßte Historische Nachrichten von allen im Königreiche Preußen befindlichen Kirchen und Predigern*:

Unter der Direction Sr. Hochwürden des Oberhofpredigers Herrn D. Quandt, ift die von einigen Predigern litthaufch überfetzte **Bibel** von ihm [t. y. Behrendt – B. T.] überfehen, verbeßert, und mit einer Vorrede begleitet, wobei er zugleich vieles mit gearbeitet. Ein gleiches ift mit dem **litthaufchen Gefangbuch** gefchehen, in welchem man viele von ihm überfetzte **Lieder** findet, als: 1) Sollt es gleich bißweilen [etc.] 2) Groß ift HErr deine Güte [etc.] 3) Aus tiefer Noth fchrei ich zu dir [etc.] 4) In allen meinen Thaten [etc.] 5) Erbarm dich mein o HERre GOtt u. f. w.⁹⁹

⁹⁸ Cit. iš Aleknavičienė 2018a, 146, 148.

⁹⁹ Pastenaci 1757, 29.

1699. M. Johann Mathaeus Grinmüller,
Wormatiensis.

Natus ad 1669. 16. Maii vocatus ad
Diaconatum Welaviensem 1689. ibidem
ad Archidiaconatum 1695. et ad ec-
cl. Presbyteratum Ingerburgensem 1699. Da er als Lehrer in Ingerburg von Doctoren
†. 1706. 10. Oct. sequenti 24. Oct. a. 1707. Sen. 1699. 2. Aug. 1. p. Joh. inductus
46. mens. 5. (Vid. M. Schreier's Notizen) war.
sub tit. Heiligst. Ansehungs d. Stadt
Ingerburg.

1707.

Jacobus Perukhn, Ingerburg. Silesus. Natus 1667. se sub 20. Ingerburg. Doctore
se man. iunior. Latine Aquarius in M. Silesio frequentat, und s. studia in Königs-
Ingerburg. ad 9. Monast. iunior. absoluit unter d. Fiedler und von d. Sen.
d. Sen. 1707. in Ingerburg. per 16 1/2 in d. Sen. 1707. 7. Sept. quiescit.
annos, und d. Sen. 1707. 7. Sept. quiescit.
allein von Oberstf. d. P. Ingerburg in-
troduction 1707. In d. Ingerburg.
†. 1711. 4. a. 1711. 44.

* se sub in d. 4. Ingerburg, et d. 1711. 4. a. 1711. 44.
quiescit, in d. 1711. 4. a. 1711. 44.
13. Ingerburg. Ingerburg. und 24. In-
troduction. In d. 1711. 4. a. 1711. 44.
Ingerburg. Ingerburg. Ingerburg. Ingerburg.
Ingerburg. Ingerburg. Ingerburg. Ingerburg.
Ingerburg. Ingerburg. Ingerburg. Ingerburg.

1711. Johannes Behrend, Insterburgerfis.

Natus 1667. Ingerburg. Ingerburg. Ingerburg.
18. Jan. Ingerburg. Ingerburg. Ingerburg.
7. Junii Ingerburg. Ingerburg. Ingerburg.
Ingerburg. Ingerburg. Ingerburg. Ingerburg.
Domino. 1737. 14. April. Ingerburg. Ingerburg.
manum. Ingerburg. Ingerburg. Ingerburg.
8. matutina, sequenti 23. Aprilis Ger.
III. Ingerburg. Ingerburg. Ingerburg.

8 pav. QPP IV 4r-4v: Kvanto įrašas apie Berentą ir jo lituanistinę veiklą;
GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Hs, Nr. 2, Bd. 4

71 Jono Berento giesmyno *Is naujo pėrveizdėtos*
ir pagėrintos Giesmė-Knygos ir maldyno
Maldė-Knygėlos antrasis leidimas (1735):
nežinotas egzempliorius Prahoje

H. H. Pilyun gesehten in seibem so 20 h
 r. gubmunda muge so far zder muth, auf-
 lahn des ditz. Agenda, des reuision del
 ditz. Archidmi und Einjungungs mit mi-
 lar संगति; sordig aben mit der ditz.
 dital die Enge Reuision geseht, so mit
 nur mirden, H. v. mubnd mite. Miele
 auf nige die H. v. die H. v. die H. v.
 mite. H. v. die H. v. die H. v. die H. v.
 1732. Benedicty Medneus Hahn, Jar.
 deleben. Marchicus.

1792. Heidemaan,
 unser Feldzeugmeisr in
 Insterburg, Anno 1792
 im Synodisch zur Dulle
 Nota. Am Jahr 1811 am 17 ten
 Maertz, wurde Friedrich
 Constantin Marcus, un-
 ser Conrector in Inster-
 burg, zum Feldzeugmeisr
 stitit et ordinirt.

so war abelbierung Emigranten, Ein-
 dizar, und munda als adunginbe
 geyrinne 1732. Inad 7. jgg. Trinil.
 nem Oberstpr. Dywandt introduced.
 hnt j. Lint. ex. jgg. Trin. und
 munda nach dem Tod seiner ante-
 cessoris Ordinarius. 1737. † 1767

1768. Samuel Moller
 Glogavia Silezias
 n. 1738 3. April Frey in Janas
 Stadt, Lonn, ging 1755 auf die
 Acad. zu Frankfurt an der Oder
 in die 1764. zu der von
 Dragoner Regiment
 barinfen u. d. zu nom f. d. f. d.
 in Berlin ordinirt wurde
 1768 als Frey. alle zu nom
 f. d. f. d. in Hamburgen Ort bei
 D. v. d. m. d. h. d. f. d. d. d.
 die post. 1. Junii zu
 1792 d. 18. April act

Beje, vėliau nežinomo asmens ranka Karaliaučiaus miesto bibliotekoje saugoto Pastenaci'o veikalo egzemplioriaus (BN: mf. B19616) paraštėje Berento nuopelnai dar buvo papildyti – įrašytas katekizmas ir 1730 m. *in quarto* formatu išspausdinta bažnytinė agenda: „[Ein gleiches ift mit dem] **Catechifmo** und der 1730 in 4to gedruckten litth. **Kirchen-Agende** gefchehen.“¹⁰⁰ Pastarasis veikalas pasirodė pavadinimu *Dawadnas pamokinnimas* (Karaliaučius, 1730)¹⁰¹.

Danielius Heinrichas Arnoldtas (1706–1775) knygoje *Kurzgefaßte Nachrichten von allen seit der Reformation an den Lutherischen Kirchen in Ostpreußen gestandenen Predigern* (Karaliaučius, 1777) taip pat atkreipė dėmesį į svarų Berento įnašą rengiant ne tik lietuvišką Bibliją, bet ir giesmyną:

Johann Berendt [...] hat fowohl an der **Litthauifchen Bibel** als dem **Gefangbuche**, fo unter der Direction des Oberhofpr. D. Qvandt herausgekommen, vielen Antheil gehabt¹⁰².

Berento lituanistinę veiklą įvertino ir tiesioginis jo vadovas Kvantas rankraštiniėje Prūsijos presbiterologijoje (iki 1772). Jis minėjo didžiulį Berento indėlį rengiant naują lietuviškos bažnytinės agendos leidimą, redaguojant katekizmą, giesmyną ir ypač Bibliją, kurios savitą stilių vienodino savo nepailstamu uolumu bei neapsakomu triūsu. Pasak Kvanto, šie veikalai Berentui pelnė amžiną ateities kartų atminimą:

Er hat zur neuen auf-llage der **Litth. K[irchen]Agenda**, der *revifion* des ll **Litth. Catechifmi** vnd **GefangBuchs** ein vie-llles beygetr[a]g: fond[er]lich aber an der **Litth. ll Bibel** die lezte *Revifion* gehabt, fo er mit ll vnverdroßen[em] Fl[ei]ß v. vnbefchreibl. Mühe ll auch eige[nen] kir[ch]l[ichen] S[prach]ft[i]l gl[eic]ht[e], dad[ur]ch [e]r fich b[e]y d[e]r N[a]ch-llwelt ein ew[i]g[e]s Gedächt[ni]ß gefiftt[e]t (*QPP* IV 4v) (žr. 8 pav.).

7. IŠVADOS. 1. Čekijos Respublikos nacionalinėje bibliotekoje (ček. *Národní knihovna České republiky*) Prahoje rastas XVIII a. lituanistikos šaltinis – Jono Berento (Johann Behrendt, 1667–1737) parengtas ir Jono Jokūbo Kvanto (Johann Jacob Quandt, 1686–1772) rūpesčiu 1735 m. Karaliaučiuje išleistas giesmynas *Iš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giesmū-Knygos* (NK ČR: 33 K 139) bei maldynas *Maldū-Knygėlos* (NK ČR: 33 K 139/adl.1) – yra lietuvių bibliografijose neregistruotas ir kol kas vienintelis žinomas Berento giesmyno bei maldyno antrojo leidimo egzempliorius.

2. Proveniencijų tyrimas atskleidė, kad prieš patekdamas į šią biblioteką, egzempliorius priklausė lietuvių kilmės Dovydui Blindinaičiui ar Bl(i)undinaičiui – tai byloja du rankraštiniai įrašai laisvuosiuose priešlapiuose. Jis knygą įsigijo 1736 m. už 33 grašius ir tikriausiai buvo pats pirmasis jos savininkas. Viešosios imperatoriškosios-karališkosios universiteto bibliotekos Prahoje antspaudas „REGIÆ BIBLIOTH: ACAD: PRAGEN:“ išpaustas ne anksčiau kaip 1777 m.

3. Sandaros požiūriu Prahoje saugomas 1735 m. lietuviško leidinio egzempliorius yra leidybinis konvoliutas, kurį sudaro du aligatai: 1) giesmynas ir 2) maldynas.

100 Pastenaci 1757, 29.

102 Arnoldt 1777, 83.

101 Biržiška 1924, sk. 52, Nr. 142; *LB* I 45, Nr. 134; *LBP* 17, Nr. 134.

73 Jono Berento giesmyno *Iš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giesmū-Knygos* ir maldyno *Maldū-Knygėlos* antrasis leidimas (1735): nežinotas egzempliorius Prahoje

4. Giesmynas susideda iš: a) dviejų pratarmių – Kvantos vokiškos ir Berento lietuviškos, b) paties giesmyno – pagrindinės jo dalies ir priedo „Kittos naujos Giefmes švėžey pridėtos“, c) dviejų rodyklių – lietuviškų giesmių rodyklės „Prirodijimas Wiffû Giefmû, ant kurro Laiško jos šofa Knygoša randamos yra“ ir vokiškų giesmių (t. y. vertimų originalų) rodyklės „Regifter“. Maldyną sudaro maldos, kolektos, Kristaus kančios istorija, o pabaigoje pridėtas turinys, arba maldų teminių grupių rodyklė, „Prirodijimas Wiffû Maldû“.

5. Antrasis (1735) giesmyno leidimas nuo pirmojo (1732) gerokai skiriasi giesmių išdėstymu ir skaičiumi:

a) visos 1732 m. leidimo priede „APPENDIX arba Kittos naujos Giefmes švėžey pridėtos“ skelbtos giesmės (iš viso 34) 1735 m. leidime buvo integruotos į pagrindinę giesmyno dalį – ją sudaro 334 giesmės, jų teminės grupės ir pogrupiai liko tie patys;

b) 1735 m. leidime atsakyta vienos 1732 m. publikuotos giesmės: tai Petro Gotlybo Milkaus (Peter Gottlieb Mielcke, 1695–1753) vertimas „MIeli Krikščionis džaukimės“ (← Martinas Lutheris, „Nun freut euch lieben Chriften“);

c) 1735 m. leidimas buvo papildytas 26 giesmėmis, t. y. antrąjį leidimą sudaro 360 giesmių. Naujosios giesmės skelbiamos priede „Kittos naujos Giefmes švėžey pridėtos“. Kriptonimai byloja, kad šių giesmių vertėjai buvo du Prūsijos Lietuvos kunigai: Fabijonas Ulrichas Glazeris (Fabian Ulrich Glaser, 1688–1747) ir Adomas Frydrichas Šimelpenigis (Adam Friedrich Schimmelpfennig, 1699–1763). Pirmą kartą į šį giesmyną įtraukta 18 Glazerio giesmių. Šimelpenigis išvertė 8 naujas giesmes (dar 15 jo giesmių, jau skelbtų 1732 m. leidime, sudėta į pagrindinę 1735 m. giesmyno dalį). Naujasis lietuviško giesmyno repertuaras formuotas iš vokiškų giesmių, kurių autoriai buvo šie XVI–XVIII a. vokiečių kūrėjai: Johannas Georgas Albinas (Albinus, 1624–1679), Martinas Behmas (1557–1622), Kasparas Bienemannas (Melissander, 1540–1591), Simonas Dachas (1605–1659), Johannas Burchardas Freysteinis (1671–1718), Paulius Gerhardtas (1607–1676), Johannesas Gigasas (Heune, 1514–1581), Ludwigas Andreasas Gotteris (1661–1735), Johannas Heermannas (1585–1647), Heinrichas Heldas (1620–1659), Martinas Molleris (1547–1606), Johannas Ristas (1607–1667), Samuelis Rodigastas (1649–1708), Johannas Rölingas (1634–1679), Gottfriedas Wilhelmas Saceris (1635–1699), Arnoldas Heinrichas Sahme (1676–1734), Benjaminas Schmolckas (1672–1737).

6. 1735 m. leidime kartu su giesmynu išspausdinto maldyno struktūra iš esmės išlaikyta nepakitusi, tekstų teminės grupės liko tos pačios kaip ir pirmajame. Vienintelis sandaros skirtumas galėjo būti 1735 m. maldyno pabaigoje pridėta teminių grupių rodyklė „Prirodijimas Wiffû Maldû“.

7. Ir giesmių, ir maldų tekstai buvo redaguoti. Jų redagavimo tendencijos panašios, jos apėmė visus kalbos lygmenis (fonetiką, morfologiją, leksiką, sintaksę), taip pat ortografiją ir punktuaciją, tačiau redaguota nevienodu mastu. Daugiausia ortografiškos taisymų, iš kurių nuosekliausi šie: [i·] <ij> → <y> (būdinga tik giesmynui), [č'] <č> → <cʒ> (kartu atsisakant priebalsio palatalizaciją žymintčio <i>), [ę'] <e> → <è>, [ž] ir [ž'] <ʒ> → <ž>, kirčio vietos žymėjimas akūtu <'>. Nemažai dėmesio skirta skyrybai (pavyzdžiui, kreipinių, vienaarūšių sakinio dalių).

8. Antrasis leidimas atspindi svarbų Berento giesmyno kiekybinės ir kokybinės raidos etapą. Vos po trejų metų pasirodžiusiame antrajame leidime regimos tolesnės nepaliaujamos rengėjų pastangos plėsti giesmių repertuarą ir tobulinti tekstus kalbos požiūriu (t. y. pirmiausia vienodinti skirtingais amžiais ir keliolikos vertėjų parašytų tekstų rašyba). Kitaip nei giesmynas, 1735 m. maldynas tobulintas tik viena kryptimi: tais pačiais principais redaguota tekstų kalba, o maldų skaičius negausintas. Antrajame leidime didesnę rengėjų dėmesį giesmynui nei maldynui veikiausiai lėmė išskirtinė giesmių vieta evangelikų liuteronų liturgijoje.

Šaltiniai ir literatūra:

- ALEKNAVIČIENĖ, ONA; CHRISTIANE SCHILLER, 2002: „Johannas Behrendtas – *Dawádnó Mókflo apie Dušióš Išgánima* (1729) redaktorius, recenzentas ir maldos vertėjas“, *ALT* 4, 43–78.
- ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 2018a: „Konfesinė konkurencija ir kultūrinis bendradarbiavimas Prūsijos Lietuvoje XVIII amžiaus I pusėje: postūmiai lietuvių raštijai“, *Senoji Lietuvos literatūra* 45, 135–181.
- ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 2018b: „Frazeologijos samprata XVIII a. lituanistikos šaltiniuose“, *Gintarė Judžentytė-Šinkūnienė, Vilma Zubaitienė (sud.), Baltų kalbų tekstų ir žodžių reikšmės*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 215–259.
- ANDRLE, JAN, 2017-10-13: „Early Printed Books“, National Library of the Czech Republic (<https://www.en.nkp.cz/collections/by-document-type/historical-book-collection/early-printed-books/staretisky-en>).
- ARNOLDT, DANIEL HEINRICH, 1777: *D. Daniel Heinrich Arnoldts, Königlichem Preussischen Oberhofpredigers und Confistorialraths, kurzgefaßte Nachrichten von allen seit der Reformation an den Lutherischen Kirchen in Ostpreußen gestandenen Predigern. Herausgegeben von Friedrich Wilhelm Benefeldt, Pfarrer in Arnau. Königsberg, bey Gottlieb Lebrecht Hartung.*
- BEHRENDT, JOHANN, 1729-03-20: Laiškas Gotthilfui Augustui Francke'į į Halę, Įsritis; AFSt: H C 369: 1, [1–4]. (Publikacija: Aleknavičienė, Schiller 2002, 71–78.)
- BEHRENDT, JOHANN, 1735-12-01: „Miel's Skaitytojau“, *Iš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giefmū=Knygos, kurrūse brangiāufos fėnos ir naujos Giefmes furašyotos / Diewui ant Garbės, ir Prufū Karalyšteje efantiems Lietuwninkams ant Dušū Išgánimo, podraug su Maldū=Knygomis, kurrūse ne tiktay fėnos, bet ir naujos Maldos randamos yra. Antra Karta išspāufstos Karalāuczujė / Méte* 1735. [...], [XI–XIV].
- BENSE, GERTRUD, 2001: „*Giedojam taw – Wir singen dir*“. *Zur Textgeschichte der preussisch-litauischen Gesangbücher im 18. Jahrhundert. Mit besonderer Berücksichtigung der Liedersammlung von Fabian Ulrich Glaser (1688–1747) und ihrem Umfeld. Hallesche Sprach- und Textforschung* 8, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang.
- BIRŽIŠKA, VACLOVAS, 1924: *Lietuvių bibliografija 1. XVI–XVIII amž.*, Kaunas: Švietimo Ministerijos leidinys.
- [DONELAITIS, KRISTIJonas,] 1818: *Das Jahr in vier Gefängen, ein ländliches Epos aus dem Litthauischen des Christian Donaleitis, genannt Donalitus, in gleichem Versmaaf ins Deutsche übertragen von D. L. I. Rhesa, Prof. d. Theol. Königsberg 1818, gedruckt in der Königl. Hartungfchen Hofbuchdruckerei; NK ČR: 9 D 78.*

- ELGER, GEORG, 1672 [1673]: *EVANGELIA Toto anno fingulis Dominicis & feftis diebus juxta antiquam Ecclefiae confvetudinem in Livonia Lothavois praelegi folita. Ex Latino in Lothavicum idioma translata. Per R. P. GEORGIUM ELGER è Societate IESV. [...]* VILNÆ Typis Acad: Soc: IESV Anno D. 1672 [1673]; NK ČR: 26 L 389.
- ELGER, GEORG, 1673: *CANTIONES Spirituales ex Latinis, Germanicis & Polonicis translatae in idioma Lothavicum additis pluribus. Per P. GEORGIUM ELGER è Societate IESV. [...]* VILNÆ Typis Acad: Soc: IESV Anno D. 1673; NK ČR: 26 L 389/adl.1.
- ELGER, GEORG, 1683: *DICTIONARIUM Polono-Latino-Lottaicum. Opus pofthumum. R. P. GEORGII ELGER Soc. IESU. In gratiam Studiofae Iuuentutis In lucem datum.* VILNÆ Typis Academicis Soc. IESU A. D. 1683; NK ČR: 8 K 100.
- ESTREICHER, KARL, 1899: *Polnische Bibliographie 17. Jahrhundert XV. bis XVIII. Alphabetisch geordnet von Dr. Karl Estreicher, Univ. Bibliothekar, Krakau: Buchdruckerei der K. K. Jagellonischen Universität.*
- ESTREICHER, KARL, 1903: *Polnische Bibliographie 19. Jahrhundert XV. bis XVIII. Alphabetisch geordnet von Dr. Karl Estreicher, Univ. Bibliothekar, Krakau: Buchdruckerei der K. K. Jagellonischen Universität.*
- FISCHER, ALBERT FRIEDRICH WILHELM, 1879: *Kirchenlieder=Lexicon. Hymnologifch=literarifche Nachweifungen über ca. 4500 der wichtigften und verbreitetften Kirchenlieder aller Zeiten in alphabetifcher Folge nebft einer Ueberficht der Liederdichter. Zufammengestellt von Albert Friedrich Wilhelm Fifcher, Oberpfarrer zu Groß=Ottersleben, Superintendent a. D. Zweite Hälfte, Die Lieder aus den Buchftaben K–3 und das alphabetifche Verzeichniß der Dichter umfaffend.* Gotha. Friedrich Andreas Perthes. 1879.
- G1732 – *Iš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giefmũ=Knygos / kurrũse brangiãufos fėnos ir naujos Giefmes furašyτος / Dieuwui ant Garbės / ir Prufũ Karalyfteje efantiems Lietuwninkams ant Dušũ Išgãnimo / podraug fu Maldũ=Knygomis / kurrũse ne tiktay fėnos, bet ir naujos Maldos randamos yra. Karalãuczuię / Anno 1732. IŃpãuŃtos Iono Prideriko Reufnero; SBB PK: En 9820.*
- G1735 – *Iš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giefmũ=Knygos / kurrũse brangiãufos fėnos ir naujos Giefmes furašyτος / Dieuwui ant Garbės, ir Prufũ Karalyfteje efantiems Lietuwninkams ant Dušũ Išgãnimo, podraug fu Maldũ=Knygomis, kurrũse ne tiktay fėnos, bet ir naujos Maldos randamos yra. Antra Karta iŃpãuŃtos Karalãuczuię / Mėte 1735. [...]; NK ČR: 33 K 139.*
- G1748 – *Iš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giefmũ=Knygos, kurrũse brangiãufos fėnos ir naujos Giefmes furašyτος, Dieuwui ant Garbės ir Prufũ Karalyfteje efantiems Lietuwninkams ant Dušũ Išgãnimo podraug fu Maldũ=Knygomis, kurrũse ne tiktay fėnos, bet ir naujos Maldos randamos yra. ŠeŃta Karta iŃpãuŃtos. Karalãuczuię, Mėte 1748. RaŃtais Karalaus; SBB PK: En 9822.*
- HAHN, BENEDICT FRIEDRICH, 1735-04-04: *LaiŃkas Gotthilfui Augustui Francke'i į Hale, Įsrutis; AFSt: H C 416: 39, [1v–2r].*
- HANSLIK, JOSEPH A., 1851: *Gefchichte und Befchreibung der Prager UniverŃitãtsbibliothek. Von Iofeph A. Hanslik. Mit einem Grundriffe.* Prag, 1851. Buchdruckerei von Friedrich Rohliček, gt. Karlsgaffe Nr. 188.
- KAUNAS, DOMAS, 1986: *Knygotyrinė lituanika VDR bibliotekose. Teminė literatũros apžvalga pagal 1985.XI.05–XII.20 komandiruotėje surinktã medžiagã, Vilnius (maŃinraŃtis).*
- KAUNAS, DOMAS, 1996: *Mažosios Lietuvos knyga. LietuviŃkos knygos raida 1547–1940, Vilnius: Baltos lankos.*

- KIC – [Danielius Kleinas,] *M. DANIELIS KLEINII COMPENDIUM LITVANICO-GERMANICUM, Oder Kurtze und gantz deutliche Anführung zur Littaufschen Sprache / wie man recht Littaufsch lefen / schreiben und reden sol. Cum Privilegio S. R. M. Pol. [et] Seren. Elect. Brandenb. Königsberg / Gedruckt und verlegt durch Iohann Reufnern / M. DC. LIV. [1654].* (Faksimilinis leidimas: *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. 1653 metai*, atsakingasis redaktorius J[onas] Kruopas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla [su indeksu]. Internetinis leidinys: Danielius Kleinas, *Compendium Litvanico-Germanicum*, 1654, perrašą ir žodžių formų konkordancijas parengė Mindaugas Šinkūnas, Vytautas Zinkevičius, 2011; www.lki.lt/seniejirastai/.)
- KIG – [Danielius Kleinas,] *GRAMMATICA Litvanica Mandato & Autoritate SERENISSIMI ELECTORIS BRANDENBURGICI adornata, & præviâ Censurâ primùm in lucem edita à M. DANIELE Klein / Paftore Tilf. Litv. Præmissa est ad Lectorem Præfatio non minùs utilis, quàm neccessaria. [...] REGIOMONTI, Typis & fumptibus JOHANNIS REUSNERI, ANNO χϞϞ[τ]ογονιάς ϞϞ. ΙϞϞ. LIII. [1653].* (Faksimilinis leidimas: žr. prie KIC. Internetinis leidinys: Danielius Kleinas, *Grammatica Litvanica*, 1653, perrašą ir žodžių formų konkordancijas parengė Mindaugas Šinkūnas, Vytautas Zinkevičius, 2011; www.lki.lt/seniejirastai/.)
- KING – [Danielius Kleinas,] *Σὺν τῷ Θεῷ. Neu Littaufches / verbeffert=und mit vielen neuen Liedern vermehretes Gefangbuch / Nebst einem sehr nützlischen / nie ausgegangenen Gebetbüchlein / Auch einer Teutfchen / hochnötig=unterrichtlicher Vorrede an den Leser. NAUJOS GIESMJU KNYGOS, Kurrose fénos Giefmes fu pritárimu wiffû Bažnyčios Mokitoju per musu Lietuwa yra pagérintos / O náujos grázos Giefmes pridėtos. Taipajeg MALDU KNYGELES didžaufey Bážnyčiofe wartojamos / Su labay priválingu Pirm=pamokinnimu šias Knygeles škaitanczuju / Patogiej fuguldytos ir išdūtotos. KARALAUČUJE Išpaude šawo iffirádimaish PRIDRIKIS REUSNERIS Métúfe M. DC. LXVI [1666].* (Kritinis leidimas: *D. Kleino Naujos giesmju knygos. Tekstai ir jų šaltiniai. D. Kleins Naujos giesmju knygos. Die Texte und ihre Quellen*, parengė habil. dr. Guido Michellini, Vilnius: Versus aureus, 2009. Internetinis leidinys: Danielius Kleinas, *Naujos giesmių knygos, Naujos maldų knygelės*, 1666, perrašą ir žodžių formų konkordancijas parengė Vaidotas Rimša, Mindaugas Šinkūnas, Vytautas Zinkevičius, 2006; www.lki.lt/seniejirastai/.)
- KURCHAT, FRIEDRICH, 1875: *Pagérintos Giefmjû=Knygos, kuriofè brangiáušios fénos in naujos Giefmės surašytos Diewui ant Garbės ir Prúfû Karalyštėje éfantiems Lietúwininkams ant Dúššiú Išgánimo podraug fu Maldú=Knygomis, kuriofe ne tiktáy fénos, bet ir naujos Málδος rándamos yrà. Iš Naujo pérweiztos per F. Kuršati. Lietuwininkú Kunigą Karaliaucziuje. Königsberg, 1875. Hartungfche Zeitung= und Verlags=Druckerei (www.epaveldas.lt).*
- LB I – *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba 1. 1547–1861*, Vilnius: Mintis, 1969.
- LBP – *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba 1. 1547–1861. Papildymai*, Vilnius: Mintis, 1990.
- LEMEŠKIN, ILJA, 2012: „Friedrichui Wilhelmui Haackui priskiriamas Prahos rankraštinis vokiečių–lietuvių kalbų žodynas“, *Mažoji Lietuva: paribio kultūros tyrimai. Kalbų ir kultūrų sankirtų archyvai* 3, Vilnius: Europos kalbų ir kultūrų dialogo tyrėjų asociacija, 31–58.
- LEMEŠKIN, ILJA, 2013: „Prahos rankraštinio vokiečių–lietuvių kalbų žodyno autorystės klausimu“, *Acta Linguistica Lithuanica* 69, 269–279.
- LEMEŠKIN, ILJA, 2014: „Rankraštinis Frydrichui Wilhelmui Haackui priskiriamas vokiečių–lietuvių kalbų žodynas Čekijoje“, *Acta Linguistica Lithuanica* 71, 318–341.

- Lietuvių pavardžių žodynas 1. A–K, sudarė A[leksandras] Vanagas, V[italija] Maciejauskienė, M[arija] Razmukaitė, Vilnius: Mokslas, 1985.
- LKŽe – Lietuvių kalbos žodynas I–XX, 1941–2002. *Elektroninis variantas*, redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (<http://www.lkz.lt/>).
- M1732 – *Naujos labbay priwalingos ir Dušoms naudingos Maldū Knygėles kurrofe randamos yra Maldos Nedielofe, Panedielofe / taipojau ir ant Szwenćiū; Pakutōs Maldos Pafnikūfe / Czēfe Káro, Brangummo, arba Bádo, Pawietrōs ir kitofo Reikmenēfa Priegtam Atfigriekáwimo Maldos fu tomis pirm ir po Priēmimo bey Wartojimo Weczérēs. Galáufey Liggōs ir Smertiēs Czēfe fkaitomos, Ponui Diewui ant Garbēs / žmoniems ant Nobažnyftēs / ir Dušoms ant amžino Išgánimo futaiftyos Ir wierniems Krikščionims ypacziew nobažniems Ukinikams ņoj’ musŭ Prufŭ Lietuwoj išdūtos / nūg M. Danielo Kleinio, Lietuw. Klebono Tilzėj. ņwēžey pērweizdētas P. J. B. Arch. Inst. KARALAU-C3UIE, išpauftas Iono Prideriko Reusnero. 1731 [1732]; SBB PK: En 9820.*
- M1735 – *Naujos, labbay priwalingos ir Dušoms naudingos Maldū=Knygėlos, Ponui Diewui ant Garbēs, Žmonėms ant Nobažnyftēs / ir Dušoms ant amžino Išgánimo futaiftyos, Ir wierniems Krikščionims / ypaczey nobažniems Ukinikams ņoj’ musŭ Prufŭ Lietuwoj surašytyos / nūg M. Daniele Kleinio, Lietuw. Klebono Tilzėj. ir ņwēžey perweizdētas P. J. B. Arch. Inst. KARALAU-C3UIE, išpauftas Iono Prideriko Reusnero. 1735; NK ČR: 33 K 139/adl.1.*
- MICHELINI, GUIDO, 2009: *Mažosios Lietuvos giesmynų istorija: nuo Martyno Mažvydo iki XX a. pabaigos*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- MICHELINI, GUIDO, 2010: *Jono Berento Išnaujo pērweizdētos ir pagėrintos Giesmŭ Knygos. Mōrlino traktato pritaikymas poezijoje*, Vilnius: Lietuvos mokslŭ akademijos leidykla.
- MICHELINI, GUIDO, 2013: „Prūsijos Lietuvos giesmynai Donelaičio laikais“, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis* 26. Kristijono Donelaičio epochos kultūrinės inovacijos, 79–89.
- MIELCKE, CHRISTIAN GOTTLIEB, 1800: *Anfangs=Gründe einer Littauifchen Sprach=Lehre, worrin zwar die von dem jūngern Ruhig ehemals herausgegebene Grammatik zum Grunde gelegt, aber mit starken, ņufátzen und neuen Ausarbeitungen verbeffert und vermehrt worden von Chrifftian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillckallen*. Königsberg, 1800. Druck und Verlag der Hartungfchen Hofbuchdruckerey; NK ČR: 8 L 144.
- MIELCKE, PETER GOTTLIEB, 1731-04-23: Prašymas Prūsijos vyriausybei Karaliaučiuje dėl atleidimo nuo baudos, Jurbarkas; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 46 e, Nr. 53, 20r–21v, 22v (nuorašas). (Publikacija: Triškaitė, Sidabraitė 2019, 94–106.)
- MOELLER, FRIEDWALD, 1968: *Altpreußisches evangelisches Pfarrerbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945 1. Die Kirchspiele und ihre Stellenbesetzungen*, Hamburg: Selbstverlag des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V.
- MÖRLIN, MICHAEL, 1706: *ņur wollmeinenden Vereinigung Und Einnūthigen Bedencken über das Principium primarium In Lingva Lithoanica [...] MMōrlin. P. Gumb. Königsberg / gedruckt In der / von Sr. Kōnigl. Majeft. privilegirten / Georgifchen Buchdruckerey. Anno 1706.* (Internetinis leidinys: Michaelis Mōrlinas, *Principium primarium in lingua Lithuanica, 1706*, perraša, lietuviškŭ žodžių indeksą parengė Vincentas Drotvinas, 2008; <http://seniejirastai.lki.lt/>.)
- MŽ – [Kristijonas Gotlybas Milkus,] *Littauifch=deutfches und Deutfch=littauifches Wōrter=Buch, worinn das vom Pfarrer Ruhig zu Walterkehmen ehemals heraus gegebene zwar zum Grunde gelegt, aber mit fehr vielen Wōrtern, Redens=Arten und Sprūchwōrtern zur Hālfte vermehret und verbeffert worden von Chrifftian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillckallen [...], Königsberg, 1800.* Im Druck

- und Verlag der Hartungfchen Hofbuchdruckerey (santrumpa *MŽlv žymi lietuvių–vokiečių kalbų dali*); NK ČR: 8 L 145.
- OSTERMEYER, GOTTFRIED, 1793: *Erste Littauische Liedergeschichte, ans Licht gestellt von Gottfried Ostermeyer, der Trempenfchen Gemeine Pastore feniore und der Königl. Deutschen Gesellschaft zu Königsberg Ehrenmitglied*. Königsberg, gedruckt mit Driefftischen Schriften. 1793.
- OSTERMEJERIS, GOTFRYDAS, 1996: *Rinktiniai raštai*, parengė ir išvertė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- PASTENACI, FRIEDRICH, 1757: *Kurzgefaßte Historische Nachrichten von allen im Königreiche Preußen befindlichen Kirchen und Predigern bei denselben, außerhalb Königsberg, von der Reformation Lutheri an biß auf unsere Zeiten*. Herausgegeben von Friedrich Pastenaci, Hospit. Pred. und Rect. zu Gumbinnen, auch Mitglied der Königl. Deutsch. Gefellsch. zu Königsb. in Preußen. Erstes Stück vom Insterburgfchen Erzpriesterthum. Königsberg, gedruckt bei I. F. Driefft [1757]; BN: mf. B19616.
- „Pavardžių duomenų bazė“, *Lietuvių kalbos išteklių informacinė sistema* (<http://lkiis.lki.lt/pavardziu-duomenu-baze>).
- Prahas rankraštinis vokiečių–lietuvių kalbų žodynas, XVIII a. 3–4 dešimtmetis; NK ČR: 16 F 30. QPP IV – [Johann Jacob Quandt, Preußische Presbyterologie, Karaliaučius, iki 1772]; GSTA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Hs, Nr. 2, Bd. 4 (rankraštis, autografas su vėlesniais kitų asmenų papildymais).
- QUANDT, JOHANN JACOB, 1735-12-01: „I. N. I. In Christo hertzlich geliebter Leser!“, *Iš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giesmū=Knygos, kurrūse brangiāufos fėnos ir naujos Giesmes furafšytos / Diewui ant Garbės, ir Prufū Karalyšteje efantiems Lietuwninkams ant Dušū Išgānimo, podraug fu Maldū=Knygomis, kurrūse ne tiktay fėnos, bet ir naujos Maldos randamos yra. Antra Karta išpāuftos Karalāuczujė / Mėte 1735. [...], [III–X].*
- QUANDT, JOHANN JACOB, 1748-03-01: „I. N. I. In Christo hertzlich geliebter Leser!“, *Iš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giesmū=Knygos, kurrūse brangiāufos fėnos ir naujos Giesmes furafšytos, Diewui ant Garbės ir Prufū Karalyšteje efantiems Lietuwninkams ant Dušū Išgānimo podraug fu Maldū=Knygomis, kurrūse ne tiktay fėnos, bet ir naujos Maldos randamos yra. Szefsta Karta išpāuftos. Karalāuczujė, Mėte 1748. Raštais Karalaus, [III–XIV].*
- [QUANDT, JOHANN JACOB,] ¹⁰1751: *Neue Sammlung 701 Alter und Neuer Lieder, die in denen Preuffischen Kirchen gefungen werden, Nebst einem Anhange geistreicher Gebete, Gott zu Ehren und den Gemeinen zu öffentlicher und besonderer Andacht ausgefertiget. Mit Königl. Preuß. allergnādigt. Privilegio. Zehnte Auflage*. Königsberg, Verlegts Philipp Christoph Kanter, 1751; NK ČR: 33 H 80.
- RG – Danielius Kleinas, Jonas Rikovijus, *Naujos pagerintos giesmių knygos, Naujos maldų knygelės*, 1685, internetinis leidinys: perrašą ir žodžių formų konkordancijas parengė Mindaugas Šinkūnas, Ona Aleknavičienė, Vytautas Zinkevičius, 2004.
- ROGALL, GEORG FRIEDRICH, 1738: *Kern Alter und Neuer Lieder, So In denen Königl. Preußif. und Chur=Brand. Landen gebrāuchlich find, Mit Einem erwecklichen Spruche über einem jeden Liede, Und einem erbaulichen Gebet=Buche, auch nōthigen Registern versehen, Nebst Einem Unterricht, Wie man ein Gefang=Buch zu feiner Erbauung recht brauchen solle von Georg Friedr. Rogall, der H. Schrift D. und P. O. Mit Königl. Preuß. allergnādigtstem Privilegio, in keinerley Format nachzudrucken noch einzuführen*. Königsberg, 1738, Druckts und verlegts Ioh. Heinrich Hartung; NK ČR: 33 H 78.

- S[ALYS], A[NTANAS], 1933: „Asmenvardžiai“, *Lietuviškoji enciklopedija* 1. A–Atskalūnas, Kaunas: „Spaudos Fondas“, 1266–1270.
- SCARGA, PETRUS, 1576: *PRO SACRATISSIMA EVCHARISTIA CONTRA HAERESIM Zuinglianam. Ad Andream Volanum, præsentia[m] corporis D.N. IESV Chrifiti, ex eode[m] Sacrame[n]to auferente[m] Petri Scargæ Societatis IESV LIBRI TRES [...] VILNAE EX TYPOGRAPHIA, & su[m]ptibus Illus. D. Domini Nicolai Chriftophori Radiuili Ducis in Olica & Niefuiis M. D. L. Marffalci. A. D. 1576; NK ČR: 35 F 119.*
- SPIRK, ANT[ON], 1844: *Geschichte und Beschreibung der k. k. Universitäts-Bibliothek zu Prag. Zur fünften Säkularfeier der Karl-Ferdinands-Universität zu Prag im Jahre 1848. Von Dr. Ant. Spirk, k. k. Bibliothekar [...].* Wien: Gedruckt bei A. Strauss's sel. Witwe & Sommer.
- ŠG – Danielius Kleinas, Frydrichas Šusteris, *Naujos pagerintos giesmių knygos, Naujos maldų knygelės*, 1704, internetinis leidinys: perrašą ir žodžių formų konkordancijas parengė Mindaugas Šinkūnas, Vytautas Zinkevičius, 2008.
- ŠINKŪNAS, MINDAUGAS, 2007: „Lietuviškos XVI–XVIII amžiaus knygos Prūsijos kultūros paveldo fonde Berlyne“, *ALT* 9, 387–415.
- ŠINKŪNAS, MINDAUGAS, 2008: „Danieliaus Kleino giesmyno ir maldyno rašyba“, *D. Kleino Naujos Giesmju Knygos. Tekstai ir jų šaltiniai*, leidinių parengė habil. dr. Guido Michelini, Vilnius: Versus aureus, 23–30.
- TRIŠKAITĖ, BIRUTĖ, 2014: „Ar Frydrichas Vilhelmas Hakas – vadinamojo Prahos rankraštinio žodyno autorius?“, *Acta Linguistica Lithuanica* 71, 292–317.
- TRIŠKAITĖ, BIRUTĖ; ŽAVINTA SIDABRAITĖ (par.), 2019: *Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos 2. Dokumentinis Milkų šeimos palikimas = Die Hintergründe der lituanistischen Bewegung im 18. Jahrhundert in Preußen 2. Das dokumentarische Erbe der Familie Mielcke*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1977: *Lietuvių antroponimika. Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. pradžioje*, Vilnius: Mokslas.
- БАЛТРАМАЙТИСЬ, С[ИЛЬВЕСТРАС], 1904: *Списокъ литовскихъ и древне-прусскихъ книгъ, изданныхъ съ 1553 по 1903 годъ [...]. Издание второе.* С.-Петербургъ. Типографія В. Безобразова и Комп.

Birutė Triškaitė

THE SECOND EDITION OF JOHANN BEHRENDT'S HYMN BOOK
*ISZ NAUJO PÉRWEIZDĒTOS IR PAGÉRINTOS GIESMŪ-KNYGOS AND PRAYER BOOK
 MALDŪ-KNYGĒLOS (1735): AN UNKNOWN COPY IN PRAGUE*

Summary

The article presents a 1735 Lithuanian publication from Königsberg (Lith. *Karaliaučius*) which was believed to not have survived—the hymn book for Prussian Lithuania's Evangelical Lutherans *Iš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giesmū-Knygos* (*Reviewed and Improved Hymn-book*) and the prayer book *Maldū-Knygėlos* (*Prayer-book*). The only known copy of the second edition of the hymn book and the prayer book was discovered in the National Li-

brary of the Czech Republic (Czech *Národní knihovna České republiky*; NK ČR: 33 K 139) in Prague. It has not been registered in Lithuanian bibliographies.

Just as the first 1732 edition, the second edition appeared thanks to the initiative of the theology professor of the University of Königsberg and the chief court preacher, Johann Jacob Quandt (Lith. *Jonas Jokūbas Kvantas*, 1686–1772), while the archpresbyter of Insterburg (Lith. *Įsrutis*), Johann Behrendt (Lith. *Jonas Berentas*, 1667–1737), led the editing team. Aiming to reveal the differences of the second edition from the first, and to highlight the editing tendencies of the hymn and prayer books, this article not only discusses the main features of the copy, but also analyzes the structure of the 1735 edition including the repertoire of new hymns and linguistic particularities of the texts of hymns and prayers written in Lithuanian.

Provenance research revealed that the copy belonged to the Lithuanian Dovydas Blindinaitis or Bl(i)undinaitis before reaching this library, and this is supported by handwritten inscriptions on the front and back flyleaves. He acquired the book in 1736 for 33 groschen and must have been its first owner. The imprint “REGLÆ BIBLIOTH: ACAD: PRAGEN:” (“Royal Library of the Academy of Prague”) which is seen on the title page of the hymn book could only appear after 1777 when the Public Imperial-Royal University Library (Czech *Veřejná císařsko-královská univerzitní knihovna*) in Prague had been established.

From the perspective of structure, the 1735 Lithuanian publication is a convolute which consists of two alligates: (1) hymn book and (2) prayer book. The hymn book comprises: (a) two introductions—one written by Quandt in German and one written by Behrendt in Lithuanian, (b) the main section of the hymn book and its appendix “Kittos naujos Giefmes šwėžey pridėtos” (“Other new recently added hymns”), (c) two indexes—the index for the Lithuanian hymns “Prirodijimas Wiffū Giefmū, ant kurro Laiško jos šofo Knygofo randamos yra” (“A listing of all hymns which page they are found on in this book”) and the index of German original hymns called a “Regifiter” (“Register”). The prayer book comprises prayers, collects, the story of Christ’s suffering, and a list of thematic groups of these texts marked “Prirodijimas Wiffū Maldū” (“A listing of all prayers”).

The second (1735) edition of the hymn book differs remarkably from the first (1732) in its structure and scope:

(1) All of the hymns that had been previously included in the 1732 edition’s “APPENDIX arba Kittos naujos Giefmes šwėžey pridėtos” (“Appendix or other new recently added hymns”) (a total of 34) were integrated into the main section of the hymn book of the 1735 edition comprising 334 hymns; their thematic groupings and subgroupings remained the same;

(2) The 1735 edition does not include one of the hymns published in 1732: Peter Gottlieb Mielcke’s (Lith. *Petras Gotlybas Milkus*, 1695–1753) translation “MIeli Krikščionis džaukimės” (“Dear Christians let us rejoice”) (← Martin Luther, “Nun freut euch lieben Christen”);

(3) The 1735 edition was supplemented with 26 hymns, that is to say, the second edition comprises 360 hymns. The new hymns are published in the appendix “Kittos naujos Giefmes šwėžey pridėtos” (“Other new recently added hymns”). Cryptonyms attached to these hymns attest to the fact that their translators were two priests of Prussian Lithuania. For the first time, 18 hymns of the priest of Didlacken (Lith. *Didlaukiai*), Fabian Ulrich Glaser

(Lith. *Fabijonas Ulrichas Glazeris*, 1688–1747), were included in this hymn book. The priest of Popelken (Lith. *Papelkiai*), Adam Friedrich Schimmelpfennig (Lith. *Adomas Frydrichas Šimelpenigis*, 1699–1763), translated 8 new hymns (while 15 of his hymns that had been already published in the 1732 edition were presented in the main section of the hymn book of the 1735 edition). The new repertoire of the Lithuanian hymn book was compiled from the translations of the following German hymn creators of the 16th–18th centuries: Johann Georg Albinus (1624–1679), Martin Behm (1557–1622), Kaspar Bienemann (Melissander, 1540–1591), Simon Dach (1605–1659), Johann Burchard Freystein (1671–1718), Paul Gerhardt (1607–1676), Johannes Gigas (Heune, 1514–1581), Ludwig Andreas Gotter (1661–1735), Johann Heermann (1585–1647), Heinrich Held (1620–1659), Martin Moller (1547–1606), Johann Rist (1607–1667), Samuel Rodigast (1649–1708), Johann Röling (1634–1679), Gottfried Wilhelm Sacer (1635–1699), Arnold Heinrich Sahme (1676–1734), Benjamin Schmolck (1672–1737).

In contrast to the hymn book, the structure of the 1735 prayer book published concurrently were not changed; the thematic groups of prayers remained essentially the same as they were in the first edition of 1732.

Texts of both the hymn book and the prayer book were edited. The editing tendencies in both are similar and encompass all linguistic levels (phonetics, morphology, lexicon, syntax), as well as orthography and punctuation, but the intensity of editing was different. The orthographic corrections prevail and the most consistent of them are: [i·] <ij> → <y> (characteristic only of the hymn book), [č'] <ć> → <c3> (together with refusing the marker indicating consonant palatalization <i>), [ę·] <e> → <è>, [ž] ir [ž'] <3> → <ž>, marking accent placement with an acute accent <'>.

The second edition reflects an important stage in the quantitative and qualitative development of Behrendt's hymn book. In the second edition that appeared just three years later, we see the further consistent efforts of the editors to expand the repertoire of hymns and improve the texts in terms of language (i.e. they first of all sought to standardize the orthography of texts written in different centuries by many different translators). In contrast to the hymn book, the prayer book was improved along only one vector: the language of the texts was edited according to the same principles, while the number of prayers was not increased. The fact that the editors of the second edition devoted more attention to the hymn book than the prayer book probably stems from the important place that hymns hold in the Evangelical Lutheran liturgy.

BIRUTĖ TRIŠKAITĖ

Gauta 2020 m. rugsėjo 28 d.

Raštijos paveldo tyrimų centras

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5

LT-10308 Vilnius, Lietuva

el. p.: birute.triskaitė@gmail.com